Jean-Jacques Rousseau

Ekonomi Politik

Fransızca Aslından Çeviren: İsmet Birkan

İMGE kitabevi

İMGE kitabevi

Jean-Jacques Rousseau, 28 Haziran 1712'de Cenevre'de doğdu. 30 yaşında Paris'e yerleştiğinde başkentin giderek liberalleşen kültür yaşamını etkileyebilecek bir düşünür, yazar ve müzisyendi. Burada tanıştığı Diderot ile birlikte, aydınlanmanın temel yapıtlarından biri olan *Encyclopédie*'nin çevresinde toplanan filozoflar arasında sivrildi. Aydınlanma çağında yetişmiş olmasına rağmen uygarlık eleştirisi ve doğaya dönüş önerisi ile romantik akıma öncülük etti; monarşiye karşı halk iradesinin üstünlüğünü savunmasıyla da Fransız Devrimi'ni ve özellikle Jakobenleri etkiledi. Rousseau, 2 Temmuz 1778'de Fransa'da öldü.

Rousseau'nun Başlıca Eserleri:
- *Ekonomi Politik* (İmge Kitabevi Yayınları, 2005)
- *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine* (Say, 1982; Morpa, 2003)
- *Toplum Sözleşmesi* (Adam Yayınları, 1999; Devin, 2004)
- *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* (Babil, 2001; Selis Kitapları, 2003 [Emile "Bir Çocuk Büyüyor" adıyla])
- *Yalnız Gezenin Düşleri* (Ayraç Yayınevi, 2002; Bordo Siyah, 2004)
- *İtiraflar I* (Kaknüs Yayınları, 1998)
- *İtiraflar II* (Kaknüs Yayınları, 1999)
- *Yeni Héloise II* (Öteki Yayınevi, 1999)

İsmet Birkan, emekli öğretmendir. Türkiye'de (Gazi Eğitim Enstitüsü) ve Fransa'da (Sorbonne, Toulouse Üniversitesi) Fransız dili, edebiyatı ve uygarlığı konularında öğrenim gördü. Emekliliğine (1984) dek Gazi Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. 1992 yılından 2004'e kadar aynı üniversitenin Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde ve Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü'nde (felsefe, estetik, sanat tarihi alanlarında) öğretim görevlisi olarak çalıştı. Fransa "Palmes Académiques" nişanı sahibi. Halen yalnızca çeviriyle uğraşıyor.

Birkan'ın Çevirileri:
- Patrick Modoiano, *Bir Gençlik* (Can, 1995)
- Julien Gracq, *Ormana Bakan Balkon* (Can, 1997)
- Louis Althusser, *Gelecek Uzun Sürer* (Can, 1998)
- Jorge Semprun, *Yazmak ya da Yaşamak* (Can, 1998)
- Thomas de Quincey, *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet* (Ayraç, 1998)
- James R. Hamilton, *Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurca Versiyonu* (Simurg, 1998)
- Patrick Rambaud, *Savaş* (Can, 1999)
- Antonin Arthaud, *Heliogabalos* (Dost, 2000)
- Robert Osserman, *Evrenin Şiiri* (Tübitak, 2000)
- Alexander Heidel, *Enuma Eliş: Babil Yaratılış Destanı* (Ayraç, 2000)
- Mircea Eliade, *Şamanizm* (İmge Kitabevi Yayınları, 2001)
- Jean-Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik* (İmge Kitabevi Yayınları, 2005)

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-431-9

Özgün Adı
Discours sur l'économie politique 1755

© İmge Kitabevi Yayınları, 2005

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Nisan 2005

Yayına Hazırlayan
Ülkü Doğanay

Düzelti
Alaattin Topçu

Kapak
Murat Özkoyuncu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Mithatpaşa Cad. No: 62/4 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 418 70 93/94 - Faks: 418 10 46
www.pelinofset.com.tr

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 – 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 – 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: dagitim@imge.com.tr

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10
E-Posta: kadikoy@imge.com.tr

Jean-Jacques Rousseau

Ekonomi Politik

Çeviren
İsmet Birkan

Editör
Mehmet Ali Ağaoğulları

İMGE kitabevi

İçinde yaşadığımız dünya, Aydınlanma'nın kazanımlarını büyük bir hovardalıkla harcamakta. Birçok yürekli insanın gerçekleşmesi için hayatını, ailesini, geleceğini feda ettiği Aydınlanma ülkülerinin çoğu, popülist siyasetler uğruna bir köşeye atılmakta, hırpalanmakta, kalabalıkları memnun etmek üzere aşağılanmakta.

Aydınlanma Kitaplığı, insanlığın öncü ve zinde güçlerinin insan onuruna yakışır bir dünyanın kurulabilmesi yolundaki son üç yüz yıllık soluk kesici yol alışlarının başlıca konaklarını Türkçede yayımlamayı amaçlıyor. Eşit, özgür ve kardeşçe bir dünya oluşturmaya yönelik bütün büyük devrimlerin kökeninde yer alan Aydınlanma düşüncesini Türk okuruna sunmayı hedefliyor.

Aydınlanma Kitaplığı, adının da işaret ettiği gibi cemaatçiliğe, ayırımcılığa, ırkçılığa, herhangi bir duruşun üstünlüğüne, sınıf tahakkümüne karşı çıkan, insanı ve insanlığı en yüce değer kabul eden, demokratik, laik ve ilerlemeci bir çizgide yer alan Aydınlanma'nın karanlıkları kovan doğrultusunu ülkemize aktarmayı amaçlıyor.

İçindekiler

Ekonomi Politik 7
Giriş 7
Birinci Bölüm 16
İkinci Bölüm 22
Üçüncü Bölüm 36
Editörün Notları 57

Ekler

Korsika İçin Anayasa (1760-1769) 71
Polonya Hükümeti Üzerine Düşünceler (1771) 75
Diderot: *Ansiklopedi*'deki *Doğal Hukuk* Maddesi 77

Çeviri Hakkında

Çevirmenin notları yıldızla sayfanın altında, editörün notları ise rakamla metnin sonunda belirtilmiştir.

Metin içinde, köşeli ayraç içinde belirtilen bir sözcük Türkçe ise cümleye açıklık kazandırmak amacıyla çeviren tarafından eklenmiştir. Fransızca ise orijinal metindeki bir kavramı göstermektedir.

Ekonomi Politik*

GİRİŞ

[0,1] EKONOMİ ya da OİKONOMİ *(Ahlaksal ve Siyasal).* Bu sözcük *οικος, ev*, ve *νομος, yasa* sözcüklerinden gelir ve kökenine göre, tüm ailenin ortak iyiliği için ev işlerinin akla ve belli kurallara uygun biçimde çekilip çevrilmesi anlamını taşır. Bu terimin anlamı sonradan en büyük ailenin, yani Devletin yönetimini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu iki anlamı birbirinden ayırt etmek için, ikinci durumda buna *genel* ya da *politik [kamusal] ekonomi*, öteki durumdaysa *ev ekonomisi* ya da *özel ekonomi* adı verilir. Bu makalede yalnız birincisi söz konusu olacaktır. *Ev ekonomisi* için, *bkz.* AİLE BABASI.

[0,2] Devletle aile arasında bazı yazarların iddia ettiği kadar benzerlik ilişkisi bulunsaydı bile,[1] bundan, bu iki topluluktan birine özgü olan davranış kurallarının ötekine de uygun düşeceği sonucu çıkmazdı; zira bunlar büyük-

---

* Yazarın tanımından da anlaşılacağı gibi, *ekonomi* terimi bütün metinde etimolojik anlamıyla kullanılmaktadır; onu da içermekle birlikte, bugünkü "iktisat" kavramıyla sınırlı değildir: *ekonomi politik* = *polis*'in *nomos*'u, yani toplumun (devletin) yasası, düzeni...

lükçe, aynı şekilde yönetilemeyecek kadar farklıdırlar ve babanın her şeyi kendi gözüyle görebildiği ev yönetimi ile önderin* hemen her şeyi ancak başkasının gözüyle görebildiği toplum yönetimi arasında her zaman son derece büyük bir fark olacaktır. Bu bakımdan durumların eşit olabilmesi için, babanın gücünün, yeteneklerinin ve diğer bütün yetilerinin, ailenin büyüklüğüyle orantılı olarak artması ve güçlü bir hükümdarın egemenlik alanının genişliği bir özel kişinin mülküne göre neyse, aynı hükümdarın ruhunun da sıradan bir insanınkine göre o olması gerekirdi.

[0,3] Fakat zaten devlet yönetimi, temelce o kadar farklı olan aile yönetimine nasıl benzeyebilirdi ki? Baba fiziksel bakımdan çocuklarından daha kuvvetlidir, bu nedenle onlara yardımı gerekli olduğu sürece, baba iktidarının temelinin doğada bulunduğu haklı olarak düşünülebilir. Bütün üyeleri doğal olarak eşit olan büyük ailede [yani devlette] ise, ortaya çıkışı açısından tamamen keyfi olan siyasal yetke [*autorité*] ancak uzlaşılar üzerine kurulabilir ve yetke sahibi de öteki üyelere ancak yasalara dayanarak buyruk verebilir. Babanın ödevleri kendisine doğal duygularca ve itiraza çok ender izin veren bir kesinlikle dikte edilir. Önderlerin ise böyle bir kuralları yoktur ve halka karşı kendilerini, sadece yapmaya söz verdikleri ve tabii halkın da yapılmasını istemekte haklı olduğu şeyler ölçüsünde bağlamışlardır. Daha da önemli bir başka fark, çocukların babadan aldıklarından başka hiçbir şeyleri olmadığından, apaçık biçimde bütün mülkiyet haklarının babaya ait olması ya da babadan türemesidir; büyük ailedeyse durum bunun tam tersidir; orada genel yönetim, ancak kendisinden önce var olan özel mülkiyeti güvenceye almak üzere kurulmuştur. Her evde yapılan işlerin baş-

* Fransızca "chef" sözcüğü, cümledeki anlamına göre ya "önder" ya da "yönetici" olarak çevrilmiştir.

lıca amacı babanın mal varlığını korumak ve artırmaktır, ki bir gün bunu çocukları arasında onları yoksullaştırmaksızın paylaştırabilsin; buna karşılık maliyenin zenginliği ancak özel kişileri huzur ve bolluk içinde tutmanın, çoğu kez pek yanlış anlaşılan bir aracıdır. Sözün kısası, küçük aile giderek sönmeye ve günün birinde kendine benzeyen birçok küçük aileye çözülmeye mahkûmdur; fakat büyük aile sürekli olarak aynı durumda kalmak üzere kurulmuş olduğundan, birincinin çoğalabilmek için büyümesi gerekirken, onun kendini olduğu gibi koruması yeterlidir, hatta her türlü büyümenin ona yarardan çok zarar getireceği bile kolayca kanıtlanabilir.

[0,4] Nesnelerin doğasından çıkarılan birçok nedenle, ailede buyruk verenin baba olması gerekir. 1° Yetke baba ile ana arasında eşit paylaşılmış olmamalıdır; aksine, yönetimin tek olması ve fikir ayrılıklarında kesin kararı verecek ağırlıklı bir oy bulunması gereklidir. 2° Kadına özgü sıkıntılar ne kadar hafif sayılmak istenirse istensin, bunlar her zaman onun yaşamında etkinlik gösteremediği bir ara dönem bulunmasına neden olduklarından, bu özellik onu söz konusu öncelikli konumdan dışlamak için yeterlidir; zira terazi tam dengede olduğunda, bir saman çöpü bile bu dengeyi bozmaya yeter. Bundan başka, kocanın, karısının hal ve gidişi üzerinde denetleme yetkisi olmalıdır; çünkü evlatlığa kabul etmek ve beslemek zorunda olduğu çocukların başkalarından olmadığından emin olmak onun için önemlidir. Korkacak böyle bir şeyi olmayan kadınsa kocasının üzerinde aynı yetkiye sahip değildir.[2] 3° Çocuklar, önce zorunluluk, sonra da minnettarlık dürtüsüyle babaya itaat etmelidirler; yaşamlarının bir yarısı boyunca ihtiyaçlarını ondan karşıladıktan sonra, öteki yarısını da onunkileri karşılamaya hasretmelidirler.[3] 4° Hizmetçi ve uşaklara gelince, babanın kendilerine sağladığı bakım karşılığında, ona hizmet etmek boyunlarının borcudur; işle-

rine gelmez olunca pazarlığı bozmak hakları saklı kalmak üzere. Kölelikten söz etmiyorum, çünkü doğaya aykırıdır ve hiçbir hukuk buna izin veremez.[4]

[0,5] Siyasal toplumda bu özelliklerin hiçbiri yoktur. Önderin, özel kişilerin mutluluğuna doğal olarak ilgi göstermesi bir yana, kendi mutluluğunu onların sefaletinde araması bile seyrek görülen bir durum değildir. Yetke sahipliği *[magistrature]* babadan oğula geçiyorsa, çoğu kez bir çocuk yetişkinlere buyruk verir; seçimle belirleniyorsa, seçimlerde bin türlü sakıncalı etmen kendini hissettirir ve her iki durumda da babalığın bütün avantajları yitirilmiş olur. Başınızda tek bir yönetici varsa, sizi sevmek için hiçbir nedeni olmayan bir efendinin keyfine kalmışsınızdır; birkaç yönetici varsa, onların hem zorbalıklarına hem de kendi aralarındaki anlaşmazlıklarına katlanmanız gerekir.[5] Tek sözcükle, her toplumda aşırılık ve yolsuzluklar kaçınılmaz, bunların sonuçları da son derece zararlı ve yıkıcıdır; burada kamu yararı ve yasaların hiçbir doğal gücü olmadığı gibi, gerek önderin gerek üyelerin kişisel çıkarlarının sürekli saldırısı altındadırlar.

[0,6] Aile babasıyla baş yetke sahibinin *[magistrat]* işlevleri aynı amaca yönelik olmakla birlikte, bu yönelim o denli farklı yollardan ve her birinin ödev ve hakları da o denli ayrı türdendir ki, toplumun temel yasaları konusunda yanlış fikirlere saplanmadan ve insan türü için ölümcül olabilecek hatalara düşmeden bunlar birbiriyle karıştırılamaz. Nitekim, doğanın sesi, iyi bir babanın ödevlerini layıkıyla yapmak için dinlemesi gereken en iyi öğüt olsa da, yetke sahibi için, durmadan onu kendi ödevlerinden alıkoymaya çalışan ve er geç hem kendisinin hem de devletin mahvına götüren aldatıcı bir kılavuzdur, meğerki pek yüce bir erdemle denetimde tutulsun. Aile babasının ihtiyaç duyduğu tek önlem, kendini ahlaksızlığa karşı güvenceye almak ve içindeki doğal eğilimlerin yozlaşmasına en-

gel olmaktır; oysa yetke sahibini yozlaştıran tam da bu eğilimlerdir. Doğru davranış için, birincinin, kendi yüreğine danışması yeterlidir; öteki ise, yüreğini dinlediği anda bir hain olur: Aklını bile kuşkuyla dinlemeli, kamusal akıldan başka kural izlememelidir, ki bu da yasadır. Bu yüzden, doğanın pek çok iyi aile babası yaratmış olmasına karşılık, dünya var olalı beri insan bilgeliğinin kendi benzerlerini yönetebilecek yetenekte on kişi çıkarabilmiş olması bile çok kuşkuludur.

[0,7] Buraya kadar yaptığım açıklamalardan, *kamusal ekonomi* ile *özel ekonomi*nin haklı gerekçelerle birbirinden ayrıldığı, devletin aileyle -önderin her iki topluluğu da mutlu etme zorunluluğundan başka- hiçbir ortak yanı bulunmadığı ve aynı davranış kurallarının her ikisine de uygun düşmeyeceği sonucu çıkar. Şövalye Filmer'in, iki ünlü kalemin çürütmek için kitaplar yazmakla gereğinden fazla onurlandırdığı *Patriarcha* adlı bir eserde kurmaya çalıştığı iğrenç sistemi devirmek için şu birkaç satırın yeterli olacağını düşündüm;[6] aslında bu hata pek eskidir; çünkü Aristoteles bile, *Politika*'sının birinci kitabında görülebilecek nedenlerle, buna karşı çıkmayı yerinde ve gerekli görmüştür.[7]

[0,8] Okurlarımın ayrıca, burada sözünü edeceğim ve *yönetim [gouvernement]* adını verdiğim *kamusal ekonomi* ile *egemenlik [souveraineté]* adını verdiğim en yüksek yetke arasındaki ayrımı da iyi görmelerini rica ediyorum; bu ayrım şu noktada somutlaşır: Biri yasa koyma hakkına sahip olup bazı durumlarda ulusun bütününe buyurabilirken, öteki yalnız yürütme gücünü elinde bulundurur ve sadece özel kişilere buyurabilir.*

* Yazarın *gouvernement* terimiyle işlerin "çekilip çevrilmesi" (tedviri) için kurulan genel idari yapıyı ve uygulanan genel kuralları kastettiği kendi ifadesinden anlaşılıyor, ki baş yürütücü olarak *souverain* (hükümdar) da bunun içindedir. *Souveraineté* (egemenlik) ise sanılabileceği gibi *souverain*'in egemenliği değil, halkın "genel iradesi"dir. "Yasa koyma hakkına sahip olup ulusun bütününe buyurabilen" budur. Metinde sıkça geçen *gouvernement*

Bkz. POLİTİKA ve EGEMENLİK.

[0,9] İzninizle burada, bir an için, herkesin yaptığı ve birçok bakımdan pek doğru da olmayan, ama meramımı daha iyi anlatmama yarayabilecek bir karşılaştırmaya başvuracağım.

[0,10] Siyasal toplum, tek başına ele alınırsa, örgenleşmiş, canlı ve insan vücuduna benzeyen bir vücuttur. Egemen iktidar bunun başını temsil eder; yasa ve görenekler beyindir, yani sinirlerin başı ve anlama yetisinin, istemin ve duyuların mekânı; yargıçlar ve yüksek idareciler bu vücudun organlarıdır; ticaret, sanayi ve tarım ortak geçinme olanaklarını hazırlayan ağız ve midedir; kamusal gelir *[finances publiques]* kandır; akıllı bir *ekonomi*, yüreğin işlevini üstlenmek suretiyle, bunu vücudun her yanına göndererek besin ve yaşam dağıtır; yurttaşlar, makineyi harekete geçiren, yaşatan, çalıştıran ve hiçbir yerinden yaralanmaması gereken gövde, kollar ve bacaklardır; canlının sağlığı yerindeyse, yaralanma izlenimi acı olarak hemen beyne ulaşır.[8]

[0,11] Her ikisinin de yaşam ilkesi, bütün için ortak *benlik*'tir; bütün parçaların karşılıklı duyarlığı, içsel denklik ve uyumudur. Bu karşılıklı iletişim kesildi mi, biçimsel birlik yok oldu mu ve komşu parçalar sadece yan yana oldukları için birbirlerine ait gibi göründüler mi, insan ölür veya devlet dağılır.

[0,12] Siyasal toplum, bundan başka, iradesi de olan ahlaksal bir varlıktır; ve her zaman hem bütünün hem de tek tek her parçanın korunmasına ve gönenmesine yönelik olan, yasaların da kaynağını oluşturan bu genel irade, devletin bütün üyeleri için, devlete ve üyelere göre, haklılık ve haksızlığın ölçütüdür; ve bu hakikat, sırası gelmişken değinelim, onca yazarın, sanki yasanın buyurduğu her

---

terimi, cümledeki konumuna göre, "yönetim" ya da hükmedenlerin toplamı anlamında "hükümet" olarak çevrilmiştir.

şey meşru olmayabilirmiş gibi, Lakedaimonyalı çocuklara bir-iki lokmalık azıklarını kazanmak için öğretilen açıkgözlüğü hırsızlık olarak nitelerken ne ölçüde mantıklı davrandıklarını da gösterir.[9] *Bkz:* HAK, HUKUK *sözcüğü,* bu büyük ve aydınlık ilke; bu makale onun genişletilmiş biçimidir.

[0,13] Bir noktayı gözden kaçırmamak önemlidir: Bütün yurttaşlara göre kesin ve yanılmaz olan bu hak veya adalet ilkesi yabancılar için yanlış olabilir; bunun nedeni açıktır: Çünkü bu durumda, devletin iradesi, kendi üyelerine göre genel olmakla birlikte, yabancı devletler ve onların üyeleri için genel olmaktan çıkıp özel ve bireysel bir irade haline gelir ki, bunun kuralı doğa yasasındadır; böylece, bu durum da koyduğumuz ilkenin kapsamına girer; zira o zaman, dünya denen büyük kent, doğal yasası her zaman genel irade, çeşitli devletler ve halklar da bireysel üyeleri olan, [sözünü ettiğimiz] siyasal beden *[corps politique]* olur.[10]

[0,14] Her siyasal topluma ve üyelerine uygulanabilen bu ayrımlardan, bir yönetimin iyilik veya kötülüğüne ve genel olarak bütün insan eylemlerinin ahlaksallığına dair yargılara temel olabilecek en evrensel ve en yanılmaz kurallar türer.

[0,15] Her siyasal toplum, farklı türlerden ve kendilerine özgü çıkarları ve davranış ilkeleri olan daha küçük topluluklardan oluşur; fakat resmen tanınmış bir dış biçimleri olduğu için herkesin görebildiği bu topluluklar, devletin içinde gerçekten var olan biricik topluluk türü değildir; herhangi bir ortak çıkarın bir araya getirdiği bütün özel kişiler de, aynı şekilde sürekli veya geçici başka topluluklar meydana getirirler ki, bunların gücü de, daha az görünür olmakla birlikte daha az gerçek değildir ve toplumda geçerli olan örf ve âdetleri, davranış ve yaşayış biçimlerini tam anlamıyla bunların aralarındaki çeşitli ilişkileri iyi gözlemleyerek öğrenebiliriz. Kamusal iradenin

alabildiği görünümleri, kendi iradelerinin etkisiyle, çok çeşitli biçimlerde değiştiren de bütün bu resmi veya gayriresmi dernekler, gruplardır. Bu özel toplulukların iradesi her zaman iki yönlü bir ilişki içindedir: Söz konusu dernek veya grubun üyeleri için bir genel irade, büyük toplum içinse bir özel iradedir, ki çoğunlukla ilk bakışta doğru, ikinci bakışta kusurlu gözükür. Bir insan sofu bir rahip, yiğit bir asker veya gayretli bir hekim, ama öte yandan, aynı zamanda kötü bir yurttaş olabilir. Herhangi bir karar küçük topluluk için gayet avantajlı, ama büyük toplum için son derece zararlı olabilir.[11] Gerçi, söz konusu özel topluluklar daima içinde bulundukları büyük topluma tabi olduklarından, tercihan bu büyük topluma itaat etmek gerekir ve [bu ilkeye göre] yurttaşın ödevleri senatörünkilerden ve insanın ödevleri de yurttaşınkilerden önce gelir; ama ne yazık ki kişisel çıkar ile ödev her zaman ters orantı halindedirler; grubun kapsamı daraldıkça ve bağlılığın kutsallığı azaldıkça kişisel çıkar[ın ağırlığı] artar. Bu, her zaman en genel iradenin aynı zamanda en doğru ve adaletli irade ve halkın sesinin de gerçekten Tanrı'nın sesi olduğunun kesin kanıtıdır.

[0,16] Yalnız, bundan kamuca alınan kararların her zaman hakkaniyetli olduğu sonucu çıkmaz; toplumun dışarıyla ilişkileri söz konusu olduğunda, bunlar her zaman bu nitelikte olmayabilir; sebebini yukarda belirttim. Örneğin, iyi idare edilen bir devletin haksız bir savaşa girmesi imkânsız değildir. Bir demokrasinin yetkili kurulunun yanlış kararnameler çıkarması ve masumları mahkûm etmesi de olanak dışı değildir. Fakat böyle bir durum, ancak birkaç açıkgözün döktüğü dil ve inandırıcılığı sayesinde halkın çıkarlarının yerine ikame etmeyi becerdiği özel çıkarlarla halkın gözü boyandığı zaman meydana gelebilir. O zaman kamusal karar başka, genel irade başka olur[12]. Bu konuda boşuna karşıma Atina demokrasisi çıkarılmasın; çünkü gerçekte Atina bir demokrasi değil, bilginler ve

hatipler tarafından idare edilen gayet despot *[tyrannique]* bir aristokrasiydi.[13] Herhangi bir karar alma sürecinde neler olduğunu dikkatle izleyin, genel iradenin her zaman ortak iyilik yönünde tecelli ettiğini görürsünüz. Fakat [bu tartışmalarda] pek sık olarak özel görüşler uğruna toplantının doğal eğilimine ket vuran gizli bir bölünme, sessiz bir ortaklık meydana gelir. O zaman toplumsal beden *[corps social]* gerçekten ayrı ayrı topluluklara bölünür ve bunların üyeleri de, kendi gruplarına göre iyi ve doğru, fakat üyeliğinden koptukları bütüne göre kötü ve adaletsiz bir genel irade oluştururlar.

[0,17] Bazı konularda ilkelerine ve onurlarına titizce ve ödünsüzce bağlı, başka bazı konulardaysa aldatıcı ve düzenbaz olan, en kutsal ödevleri bile ayak altına alan ve çoğu kez yasadışı bağlantılarına hayat boyu sadık kalan onca insanın tutum ve davranışlarındaki görünür çelişkilerin, [yukarıda dile getirdiğim] ilkeler yardımıyla ne denli kolaylıkla açıklanabildiği görülüyor. Bu sebepledir ki ahlaken en düşkün insanlar bile her zaman kamusal inanca bir tür saygıda kusur etmezler: Böylece (HUKUK *maddesinde* de görüldüğü gibi), büyük toplumda erdemin düşmanları olan haydutlar bile, kendi inlerinde bir tür erdem imgesine taparlar.

[0,18] Genel iradeyi kamusal *ekonomi*'nin* baş ilkesi ve yönetimin temel kuralı olarak koyarken, yetki sahiplerinin mi halka yoksa halkın mı yetki sahiplerine ait olduğunu ve kamu işlerinde devletin iyiliğinin mi yoksa yöneticilerin iyiliğinin mi gözetilmesi gerektiğini ciddi olarak incelemek gereğini duymadım. Bu sorun uzun zamandan beri, uygulamayla bir biçimde, akılla başka bir biçimde çözülmüş bulunuyor; genel olarak, fiilen efendi konumunda bulunanların bir başka çıkarı kendi çıkarlarına ter-

* *Ekonomi* sözcüğü burada da bugünkü gibi sadece "iktisat" anlamını taşımıyor. Türkçe en yakın karşılığı "toplum veya devlet idaresi" olabilir.

cih edeceklerini ummak düpedüz delilik olurdu. Demek ki kamusal *ekonomi*'yi bir de halkçı ve despot diye ayırmak uygun olacaktır. Birincisi, halk ile yöneticiler arasında çıkar ve irade birliğinin hüküm sürdüğü her devlete içkindir; ötekisi, yöneticiler ile halkın çıkarlarının, dolayısıyla iradelerinin farklı olduğu her yerde ister istemez var olacaktır. Bu ikincinin temel ilkeleri *[maximes]* tarihin arşivlerinde ve Machiavelli'nin taşlamalarında uzun uzadıya kaydedilmiştir. Diğerlerineyse, insanlık haklarını talep etmeye cüret eden filozofların yazılarında rastlanabilir.[14]

BİRİNCİ BÖLÜM

[1,1] Demek ki meşru ya da halkçı, yani amacı halkın iyiliği olan yönetimin birinci ve en önemli ilkesi, belirttiğim gibi genel iradeyi izlemektir; ama onu izlemek için önce tanımak ve hele özel iradeden, en başta kendininki olmak üzere netlikle ayırt etmek gerekir; bu ayırma işi her zaman bir hayli zor olup bu konuda yeterli derecede aydınlık sağlamak ancak en yüce erdemden beklenebilecek bir şeydir. İstemek için özgür olmak gerektiğinden, öncekinden hiç de küçük olmayan bir başka güçlük daha çıkar; ki o da hem kamusal özgürlüğü hem de yönetimin yetkesini bir arada sağlamaktır.[15] Büyük toplum içinde karşılıklı ihtiyaçların birleştirdiği insanları, yurttaş toplulukları halinde daha dar ve sıkı birleşmelere götürmüş olan dürtüleri araştırınız; bütün üyelerin korunması yoluyla ayrı ayrı her üyenin malını, canını ve özgürlüğünü güvenceye alma dürtüsünden başkasını bulamazsınız. İmdi, insanlar, bütün ötekilerin özgürlüğüne zarar vermeksizin içlerinden birinin özgürlüğünü savunmaya nasıl zorlanabilir? Ve kamusal ihtiyaçların giderilmesine katkıya zorlananların özel mülkiyetlerini zedelemeden, söz konusu ihtiyaçlar nasıl karşılanabilir? Bütün bunlar hangi mantık oyunuyla süslenirse süslensin, eğer iradem zorla değiştirilebiliyorsa

artık özgür değilimdir ve eğer malıma başka birisi dokunabiliyorsa, artık o benim mülkiyetim değildir. Aşılamaz gibi görünen bu güçlük, birincisiyle birlikte, insan kurumlarının en yücesiyle, daha doğrusu insanlara Tanrı'nın değişmez buyruklarını bu dünyada taklit etmeyi öğreten ilahi bir esinle aşılmış bulunmaktadır. İnsanları özgür kılmak amacıyla buyruk altına almanın toplumun bütün üyelerinin malını, kolunu, hatta canını, kendilerini zorlamadan, kendilerine danışmadan, devletin hizmetinde kullanmanın; iradelerini kendi rızalarıyla zincire vurmanın; reddetme dürtülerine karşı boyun eğme güdülerini hâkim kılmanın ve istemedikleri şeyler yapınca kendi kendilerini cezalandırmaya sevk etmenin çaresi hangi akla sığmaz hünerle bulunmuştur? Nasıl oluyor da kimse buyurmadığı halde itaat, efendileri olmadığı halde hizmet ediyorlar? Görünüşteki bir boyun eğmişlik içinde, hiç kimse kendi özgürlüğünden bir başkasının özgürlüğüne zarar verebilecek kadarından fazlasını yitirmediği ölçüde, daha özgür kalabiliyorlar? Bütün bu harikalar yasanın eseridir. İnsanlar adaleti ve özgürlüğü sadece yasaya borçludurlar.[16] İnsanlar arasındaki doğal eşitliği yeniden hukuk temeline oturtan, herkesin iradesinin bu kurtarıcı organıdır. Her yurttaşa kamusal aklın temel ilkelerini dikte eden, kendi aklının ilkelerine göre hareket etmeyi ve kendi kendisiyle çelişkiye düşmemeyi öğreten, işte bu ilahi sestir. Önderlerin, buyruk verdikleri zaman seslendirmeleri gereken de sadece odur; zira bir kimse yasalardan bağımsız olarak bir başkasını kendi özel iradesine tabi kılma iddiasında bulunur bulunmaz, hemen uygarlık durumundan çıkmış ve o kimseye karşı saf doğallık durumuna geçmiş olur; ki bu durumda itaat, ancak zorunluluktan kaynaklanır.

[1,2] Demek ki yöneticinin en önde gelen çıkarı ve aynı şekilde en vazgeçilemez ödevi, yürütmeye memur oldu-

ğu ve tüm yetkesinin de temelini oluşturan yasalara uyulmasını titizlikle gözetmektir. Yasalara başkalarının uymasını sağlamak nasıl göreviyse, aynı şekilde onların bütün lütuflarından yararlanan [biri olarak] kendisi de, hatta daha güçlü bir nedenle, onlara uymak zorundadır. Zira bu konuda insanlara vereceği örnek o denli güçlüdür ki, halk onun yasanın boyunduruğundan çıkmasına katlanmaya razı olsa bile, o böyle tehlikeli bir ayrıcalıktan yararlanmaktan sakınmalıdır; çünkü çok geçmeden başkaları da ve çok kez onun zararına olmak üzere, aynı yetkiyi gaspetmeye çalışabilecektir. Sözün özü şudur ki, toplumdaki tüm taahütler doğal olarak karşılıklı olduğundan, yasanın nimetlerinden vazgeçmeksizin yasanın üstüne çıkılamaz ve hiç kimseye hiçbir şey borçlu olmadığını iddia edene de hiç kimse hiçbir şey borçlu olmaz. Aynı nedenle, iyi düzenlenmiş bir devlet yönetiminde, hiç kimse hiçbir zaman hiçbir gerekçeye dayanılarak yasalardan bağışık tutulamaz. Vatan uğrunda üstün hizmette bulunmuş yurttaşlar bile asla ayrıcalıklar tanınarak değil, onurlandırılarak ödüllendirilmelidir. Çünkü tek bir kişi bile yasalara itaat etmemenin iyi bir şey olduğunu düşündüğü anda, devlet yıkımın eşiğine gelmiş demektir. Fakat soylular veya askerler ya da devlet içindeki herhangi bir toplumsal kesim, böyle [ayrıcalık isteyen] bir tutum benimserse, her şey çaresiz biçimde mahvolur.

[1,3] Yasaların gücü, uygulayıcılarının sertliğinden çok içerdikleri bilgeliğe bağlıdır; kamu iradesi, ağırlığının en büyük kısmını bu iradeye temel olan akli gerekçeden alır; bunun içindir ki Platon devlet kararlarının başına her zaman onların adaletli ve yararlı olduklarını usyürütmeyle gösteren bir giriş eklemeyi çok önemli bir tedbir olarak görür.[17] Gerçekten de yasaların en birincisi, yasalara saygı göstermektir; sert ve acımasız cezalar, birtakım dar kafalılar tarafından, elde edemedikleri bu saygının yerine korkutmayı ikame etmek üzere tasarlanmış boş ve yararsız bir çare-

dir. Her zaman görülmüştür ki, işkencelerin en korkunç olduğu ülkeler, aynı zamanda işkencenin en sık yapıldığı yerlerdir;* öyle ki verilen cezaların acımasızlığı olsa olsa yasa çiğneyenlerin ne kadar çok olduğunu gösterir ve her şeyi aynı sertlikle cezalandırırsanız, suçluları [ufak tefek] kabahatlerinin cezasından kaçmak için cinayet işlemeye sevk etmiş olursunuz.

[1,4] Fakat yönetimin, yasanın hâkimi olmamakla birlikte, onun güvencesi olması ve yasayı sevdirmek için elinde pek çok imkân bulunması da az şey değildir. Hüküm sürme yeteneği de zaten bundan ibarettir. Kuvvet elinizdeyse herkesi titretmek marifet değildir, hatta gönülleri kazanmak bile büyük beceri sayılmaz; zira uzun zamandan beri yaşadığı deneyimler halka, önderlerinin yapmadıkları bütün kötülükleri onlar hesabına cömertçe olumlu yönde değerlendirmeyi ve önderlerinden nefret görmedikçe onlara tapmayı öğretmiştir. Kendisine itaat edilen bir geri zekâlı da herhangi biri gibi suçlara ceza verebilir; ama gerçek devlet adamı suçları işlenmeden önlemeyi bilir; saygıya dayalı buyurma gücü eylemlerden çok iradeler üzerinde etkilidir. Herkesin iyilik üzere davranmasını sağlayabilseydi yapacak işi kalmaz, çalışmasının şaheser semeresi de aylak durmak olurdu. En azından şurası kesindir ki, yetenekli önderlerin en büyük özelliği, daha az itici görünmesini sağlamak için iktidarlarını gizlemek ve devleti, yöneticiye ihtiyaç olmadığını zannettirecek kadar huzur içinde, tatlılıkla yönetmektir.

---

* Bu metnin yazıldığı sırada Fransa'da -ve birçok başka ülkede- polis ve adliyede işkence hâlâ yasaldı ve "sorgu" (*question*) sözcüğü "işkence" anlamına geliyordu. Bu uygulama 1780'de, Devrim öncesinde yapılmaya çalışılan reformlar sırasında kaldırılmış, ancak çark işkencesi (*peine de roue*) 1786'ya kadar sürmüştür. Üstelik yüksek yargı organları olan *parlement*'ların işkenceden yana tavır almaları, bu yasal kararların uygulanmasını güçleştirmiştir. İşkencenin tam anlamıyla kaldırılması, Devrim'in Ulusal Meclis'inin "1791 Ceza Kanunu"nu kabul etmesiyle mümkün olmuştur.

[1,5] Dolayısıyla, sözü şöyle bağlıyorum: Yasakoyucunun birinci ödevi yasaları genel iradeye uydurmak olduğu gibi, kamusal *ekonomi*'nin birinci kuralı da yönetim sürecinin yasalara uygun olmasıdır. Hatta yasakoyucu, olması gerektiği gibi yerlerin, iklimin, toprağın, örf ve âdetlerin ve eğitmekle yükümlü olduğu halkın bütün özel ilişkilerinin gereklerini yerine getirmişse, bu kadarı bile devletin kötü yönetiliyor sayılmaması için yeterlidir.[18] Ancak bu, yönetimin bilgeliğine bırakılan, düzene ve *ekonomi*'ye ilişkin daha pek çok ayrıntının kalmadığı anlamına gelmez; fakat yönetimin elinde, böyle durumlarda doğru davranmak için iki yanılmaz kural vardır: Biri, yasanın öngöremediği durumlarda karar almakta işe yarayacak olan "yasanın ruhu", öteki de bütün yasaların kaynağı ve yardımcısı olan ve yasanın olmadığı her durumda mutlaka danışılması gereken genel iradedir. Peki diyeceksiniz, genel iradenin kendini açığa vurmadığı durumlarda onu nasıl öğrenmeli, tanımalı? Her beklenmedik olayda bütün ulusu toplamak mı gerekecek? Ulusu toplamak gereksiz; hele alacağı kararın genel iradeyi dile getireceği de kesin olmadığına göre; ayrıca bu usul büyük bir ulus için uygulanabilir olmadığına ve yönetim iyi niyetliyse zaten buna ihtiyaç da duyulmadığına göre, büsbütün gereksizdir. Zira önderler, genel iradenin her zaman kamusal çıkarın en lehinde, yani en hakkaniyetli tutumdan yana tecelli ettiğini iyi bilirler; dolayısıyla, genel iradenin izlendiğinden emin olmak için yalnızca adaletli olmak yeter. Genel irade, çoğu kez fazla açıkça çiğnendiğinde, kamu yetkesinin korkunç frenine karşın kendini belli eder. Böyle durumlarda izlenecek örnekleri elimden geldiği kadar yakınlarda arıyorum. Çin'de hükümdarın değişmez eylem ilkesi, memurları ile halk arasında çıkan her anlaşmazlıkta memurlarını haksız bulmaktır. Bir vilayette ekmek mi pahalanmış, kethüda hapse atılır; bir başka vilayette halk sokağa mı dö-

külmüş, vali görevden alınır; ve her *mandarin* [üst yönetici], kendi yetki bölgesindeki olumsuzluklardan başı üstüne sorumludur. Sonradan olayı kurallara uygun bir yargı süreci çerçevesinde incelemek bile söz konusu değildir, fakat zaten uzun deneyimler bu konularda yargıya kadar gitmeyi gereksiz kılmaktadır. Bu yöntemde, giderilmesi gereken herhangi bir adaletsizlik pek ender olarak ortaya çıkar; halkın haykırışının asla sebepsiz olarak yükselmediğine inanmış olan imparator da cezalandıracağı ayaklanma çığlıkları ile düzelteceği haksızlık yakınmalarını her zaman biribirinden ayırt eder.

[1,6] Devletin her kesiminde barış ve düzenin hüküm sürmesini sağlamış olması az şey değildir; devletin huzur içinde olması ve yasalara saygı gösterilmesi elbette az şey değildir; fakat bundan başka hiçbir şey yapılmazsa, bütün bu konularda gerçeklikten çok görünüşle yetinilmiş olacak; ve yönetim de itaat aramakla yetinirse, bu itaati çok zor sağlayabilecektir. İnsanları oldukları gibi alıp kullanmak iyiyse de, nasıl olmalarına ihtiyaç varsa öyle olmalarını sağlamak daha iyidir; en mutlak yetke insanın içine dek işleyen ve iradesini de en az eylemleri kadar etkileyen yetkedir. Şurası kesindir ki halklar, uzun vadede yönetim onları ne yapmışsa odurlar: Yönetimin isteğine göre savaşçı, yurttaş, insan; yönetimin keyfine göre kuru kalabalık ve serseri güruhu. Kendi uyruklarını küçümseyen her hükümdar, onları saygıdeğer hale getiremediğini göstermek suretiyle kendi onurunu da zedelemiş olur. Demek ki insanlara kumanda etmek istiyorsanız, insanlar yetiştiriniz; yasalara itaat edilmesini istiyorsanız, öyle davranınız ki yasalar sevilsin ve yapılması gerekeni yapmak için onun yapılması gerektiğini düşünmek yeterli olsun. Bu tutum, filozofların halklara yasa koydukları ve yetkelerini de sadece onları bilge ve mutlu kılmak için kullandıkları eski çağlarda, eski hükümetlerin en gözde ve yaygın yönetim

sanatıydı.[19] Günlük yaşamda lüks ve gösterişi sınırlayan o kadar yasa, örf ve âdetler üstüne o kadar düzenleme, büyük bir özenle incelendikten sonra kabul veya reddedilen onca eylem ilkesi hep buradan gelir. Zorba krallar bile toplum idaresinin bu önemli yönünü unutmuyorlardı; onların da, yasal yetkililerin [*magistrats*] yurttaşlarının davranışlarını düzeltmeye çalışırken gösterdikleri özene denk bir gayretle, kölelerinin davranışlarını [kendi çıkarları yönünde] bozmaya çalıştıkları görülür. Fakat halktan parayı sızdırınca yapılacak her şeyi yaptıklarını sanan bizim modern hükümetler bu kadar ileri gitmenin gerekli veya mümkün olduğunu düşünemiyorlar bile.

İKİNCİ BÖLÜM

[2,1] Kamusal *ekonomi*'nin, birinciden daha az önemli olmayan ikinci kuralı: Genel iradenin yerine gelmesini mi istiyorsunuz? Öyleyse bütün özel iradelerin onunla bağlantılı olmasını sağlayın; ve erdem de zaten özel iradenin genel iradeye uygunluğundan ibaret olduğuna göre, aynı şeyi bir sözcükte ifade edelim, erdemin hüküm sürmesini sağlayın.[20]

[2,2] Politikacılar, hırs gözlerini bu kadar kör etmiş olmasaydı, hangisi olursa olsun hiçbir kurumun, ödev yasasına göre yönetilmedikçe, kendi kuruluşunun ruhuna uygun olarak yürüyemeyeceğini, bunun ne kadar imkânsız olduğunu görürler, kamusal yetkenin en büyük işgörür gücünün yurttaşların gönlünde olduğunu ve idarenin korunup sürdürülmesi açısından örf ve âdetlerin yerini hiçbir şeyin tutamayacağını hissederlerdi. Sadece iyi niyetli insanlar yasaları uygulamayı bilir, doğrudur, ancak onlara itaat etmeyi bilenler de sadece dürüst insanlardır. Vicdan azabının hakkından gelmeyi beceren kişi çok geçmeden işkenceye de meydan okuyacaktır; ne de olsa bu daha az sert, daha kısa süreli ve hiç olmazsa kaçılması umulabile-

cek bir cezadır; ve hangi önlemler alınırsa alınsın, kötülük yapmak için sadece ceza görmeyeceklerinden emin olmayı bekleyenler, yasadan sıyrılmak ya da cezadan kaçmak için çare bulmakta pek sıkıntı çekmezler. O zaman, bütün özel çıkarlar genel çıkara karşı birleştiği ve genel çıkar artık hiç kimsenin çıkarı olmadığı için, kamusal kötülük ve hataların yasaları gevşetip zayıflatma gücü, yasaların o kötülük ve hataları bastırma gücünden daha büyük olur. Halkta ve yöneticilerdeki yozlaşma, yönetim ne denli bilgece işlemekte olursa olsun, yine de yönetimin bütününe dek yayılır; bütün aşırılık ve sapmaların en kötüsü, gerçekte daha güvenli biçimde çiğneyebilmek için görünüşte yasalara itaat etmektir. [Bu ortamda] çok geçmeden en iyi yasalar bile en yıkıcı yasalar haline gelir ki, bunların var olmaması, olmasından yüz defa yeğdir; zira hiç çare kalmadığı zaman [bu yokluk] hâlâ elde kalan bir tür çare olur. Böyle durumlarda boşu boşuna ferman üstüne ferman çıkarılır, düzenleme üstüne düzenleme yapılır; fakat bütün bunlar, öncekileri düzeltmeksizin yönetime baskıcı aşırılıkları dahil etmekten başka işe yaramaz. Yasaları ne kadar çoğaltırsanız o kadar umursanmaz hale getirirsiniz; atadığınız bütün gözeticiler de ya eskilerle çıkar paylaşımına girmeye ya da yağmayı kendi hesaplarına yapmaya amade yeni yasa çiğneyicilerden ibaret olurlar. Çok geçmeden erdemin ödülü soygunculuğun ödülü haline gelir; en aşağılık adamlar toplumda en hatırı sayılır kişiler olurlar; bunlar, büyüdükçe daha da küçümsenecek hale düşerler, alçaklıkları görünür haysiyetlerinde gün gibi ortaya çıkar, onurlandırıldıkça onursuzluklarına daha çok gömülürler. Yöneticilerin olumlu yargılarını veya kadınların himayesini*

* XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Fransa'da, özellikle siyasal ve kültürel alanlarda, pek çok kişi (eserleriyle bugüne ulaşmış olanların hepsi dense yeridir) bazı zengin ve soylu kadınların himayesine girerek topluma kabul edilmiş ve sivrilmiştir; Rousseau da gençliğinde bunlardan biriydi. Bu kadınların, konakla-

satın alırlarsa, bu, karşılığında adaleti, ödevi ve devleti satmak içindir. Başına gelen felaketlerin birinci sebebinin kendi kötü ve erdemsiz davranışları olduğunu göremeyen halk da inleyerek homurdanır ve haykırır: "Bütün dertlerim sadece beni dertten korusunlar diye para verdiğim kişilerden geliyor!"

[2,3] İşte o zaman, artık gönüllere hitap etmeyen ödevin sesi yerine, yöneticiler korkutmanın çığlığını veya buyurdukları insanları aldatmakta kullandıkları yalancı bir çıkarın çekiciliğini ikame etmek zorunda kalırlar. İşte o zaman, *hikmet-i hükûmet* ve *devlet sırları* gibi adlar verdikleri bütün o küçük ve aşağılık kurnazlıklara başvurmak gerekir. Yönetimde güç ve kuvvet olarak ne kalmışsa hepsi yöneticiler tarafından birbirini mahvetmek ve birbirinin yerine geçmek için kullanılır; bu esnada işler ya kendi haline bırakılır ya da ancak kişisel çıkarın istediği ölçüde ve onun gösterdiği yönde yapılır. Nihayet, bu büyük politikacılar ihtiyaç duydukları insanların gözlerini boyamakta o derece hünerlidirler ki, her birey onların çıkarları için çalışırken kendi çıkarı için çalıştığını sanır;[21] *onların çıkarı* diyorum, ama tabii yöneticilerin gerçek çıkarı boyun eğdireyim derken halkları yok etmekse ve mülkiyetini elime geçireyim derken kendi mülkünü yakıp yıkmaksa...

[2,4] Fakat yurttaşlar ödevlerini sevdikleri ve kamusal yetkeyi elinde tutanlar da, sundukları örnek ve gösterdikleri özenle, samimi olarak bu sevgiyi besledikleri zaman bütün güçlükler ortadan kalkar; idare kendisini, bütün gizemi karalığından gelen o karanlık hünerden bağışık tutan bir kolaylık kazanır. O kadar tehlikeli, ama o kadar da hayranlık çeken o olağanüstü kafaların, ihtişamları halkın felaketleriyle karışan bütün o büyük devlet yöneticilerinin artık hasreti çekilmez olur; önderlerin dehasının yerini

---

rında "işlettiği" "salon"lar, adeta dönemin bilim ve sanat akademileri (ve siyasal entrika yuvaları) idi.

doğru kamusal örf ve âdetler alır; ve erdemin hüküm alanı ne kadar genişlerse kabiliyete duyulan gereksinim de o kadar azalır. Yükselme hırsı bile gasptan ziyade ödev duygusuyla daha iyi amacına ulaşır: Önderlerinin kendi mutluluğu için çalıştığına inanan halk, isteklerine uymak suretiyle, onların iktidarlarını güçlendirmeye çalışmasına gerek bırakmaz; tarih binlerce sayfasında gösteriyor ki, halkın sevdiği ve sevgi gördüğü kişilere bahşettiği yetke, bütün iktidarı gasp edenlerin despotluğundan yüz kat daha mutlaktır. Elbette bu, yönetimin iktidarını kullanmaktan korkması gerektiği anlamına gelmez; yalnız onu meşru biçimde kullanmalıdır. Tarihte gevşeklik veya kibir yüzünden mahvolmuş binlerce hırslı veya çekingen öndere rastlanır; ama sadece adaletli davrandığı için başı derde girmiş bir tane bile yoktur. Fakat yine de ihmali ılımlılıkla veya yumuşakbaşlılığı zayıflıkla karıştırmamalıdır. Adil olmak için sert olmak da lazımdır: Bastırmak hakkına ve bastıracak güce sahip olunan kötülüğün sürmesine ses çıkarmamak, aynı şekilde kötü olmak demektir.

[2,5] Yurttaşlara 'iyi olun' demek yetmez, nasıl iyi olunacağını öğretmek de lazımdır; bu alanda ilk ders sayabileceğimiz örnek olma, kullanılması gereken tek çare değildir; çareler arasında vatan sevgisi en sonuç verici olanıdır; zira yukarıda söylediğim gibi, özel iradesi her bakımdan genel iradeyle örtüştüğü zaman her insan erdemlidir ve biz, sevdiğimiz kimselerin istediğini istemeye eğilimliyiz.

[2,6] Öyle görünür ki, insanlık duygusu, tüm yeryüzüne yayıldığında, buharlaşıp zayıflıyor ve Tataristan veya Japonya'nın uğradığı felaketler bizi bir Avrupalı halkın başına gelenler kadar sarsamıyor. İlgilenme ve acı paylaşma duygularını etkili kılmak için, bir şekilde sınırlandırmak ve yoğunlaştırmak gerekiyor. İmdi, içimizdeki bu eğilimler ancak birlikte yaşamak zorunda olduğumuz insanlara yararlı olduğuna göre, yurttaşlar arasında yoğunlaşmış

olan insanlık duygusunun, birbirlerini görme alışkanlığı ve birleştirici ortak çıkarlar sayesinde, onlarda yeni bir güç kazanması iyi bir şeydir. En büyük erdem harikalarının vatan sevgisi uğruna yaratıldığı kesindir: Özsevgisinin gücünü erdemin bütün güzelliğiyle birleştiren bu tatlı ve canlı heyecan, erdeme, onu tanınmaz hale getirmeksizin bütün tutkuların en soylusu yapan bir enerji verir. Parlaklığı bizim zayıf gözlerimizi kamaştıran onca ölümsüz eylemi ve vatan sevgisi alay konusu olduğundan beri antik erdemlerine de masal gözüyle bakılan onca büyük adamı yaratan bu duygudur. Bu, bizi şaşırtmasın, zira yumuşak kalplerin duygu atılımları, bunları hissetmemiş olanlara uydurma şeyler gibi gözükür; ve sevgiliye duyulan sevgiden yüz kere daha canlı ve daha tatlı olan vatan sevgisi de aynı şekilde ancak hissedilmek suretiyle kavranabilir. Fakat ısıttığı bütün yüreklerde, esinlediği bütün eylemlerde, o fokur fokur kaynayan yüce ve ateşli coşkuyu fark etmek zor değildir, ki en saf erdem bile bundan ayrılınca aynı ışıkla parlamaz. Sokrates'i Cato'yla karşılaştırmaktan bile çekinmeyelim: Biri daha filozof, öteki ise daha yurttaştı. Atina çoktan kaybedilmişti ve Sokrates'in artık bütün dünyadan başka vatanı yoktu; Cato ise her zaman vatanını kalbinde taşıdı; sadece onun için yaşıyordu ve o yitince hayatta kalamadı. Sokrates'in erdemi en bilge insanın erdemidir; fakat Cæsar ile Pompeius[22] karşısındaki Cato, ölümlüler arasında bir tanrı gibi görünür. Biri, birkaç kişiye öğretmenlik eder, sofistlerle boğuşur ve hakikat uğruna ölür; öteki, dünyayı ele geçirmeye çalışanlara karşı devleti, özgürlüğü ve yasaları savunur ve hizmet edilecek vatan kalmadığını görünce bu dünyayı terk eder. Sokrates'in, hocasına layık bir öğrencisi çağdaşlarının en erdemlisi olurdu; Cato'nun aynı nitelikteki bir izleyicisi ise çağdaşlarının en büyüğü olurdu. Birincinin erdemi yalnız onun mutluluğunu sağlar, ikincisi ise kendi mutluluğunu herkesin mutluluğunda ararda. Birinden öğrenim

görür, ötekini başımıza önder yapardık ve tercihimizi sadece bu nokta belirlerdi: Zira bütünüyle bilgelerden oluşan bir halk asla oluşturulamamışsa da, bütün bir halkı mutlu etmek imkânsız değildir.[23]

[2,7] Halkların erdemli olmalarını mı istiyoruz? Öyleyse onlara vatanı sevdirmekle işe başlayalım. Ama vatan onlar için, yabancılar için olduğundan daha fazla bir şey değilse ve onlara zaten kimseden esirgeyemediği şeylerden öte bir şey veremiyorsa, onu nasıl sevsinler? Hele orada yurttaş güvenliğinden bile yararlanamıyorlarsa, malları, canları veya özgürlükleri, yasa istemek cüretinde bulunmalarına bile imkân veya izin verilmeksizin, birtakım güçlü adamların keyfine kalmışsa, durum daha da beter olacaktır. O zaman, doğa durumunun haklarından bile yararlanamadan ve kendilerini koruyabilmek için güçlerini bile kullanamadan uygarlık durumunun ödevleriyle yükümlü olacaklar, dolayısıyla özgür insanların düşebileceği en kötü durumda bulunacaklardır; bu yüzden *vatan* sözcüğü de onlar için ancak tiksinç veya gülünç bir anlam ifade edecektir. Acısı başa vurmaksızın bir kolun yaralanabileceğine veya kesilebileceğine inanmamalıdır, genel iradenin, devletin herhangi bir üyesinin diğer bir üyesini yaralamasına veya öldürmesine razı olabileceği de, aklını kullanabilen bir adamın parmaklarının gözlerini oyabileceğinden daha inanılır değildir. Özel kişilerin güvenliği ile kamusal uzlaşma ve bütünleşme kavramı o denli birbirine bağlıdır ki, insanın zayıflığı göz önüne alınmadığında, devletin yetki alanında kurtarılabilecekken mahvolan bir tek yurttaş bile olsa, bir tek yurttaş bile haksız yere hapiste tutulsa ya da bir tek dava bile açıkça adaletsiz biçimde kaybedilse, söz konusu kamusal sözleşme hukuken çözülmüş sayılır; zira böylelikle temel uzlaşmalar ihlal edilmiş olacağından, insanları hangi hukukun veya hangi çıkarın toplumsal birlik içinde tutabileceği anlaşıl-

maz meğerki bu iş sadece kaba kuvvetle yapılsın, ama bu da uygarlık durumunu ortadan kaldırır.

[2,8] Gerçekten de ulusun bir bütün olarak girdiği yükümlülük, en önemsiz üyesinin korunmasını bile bütün ötekilerinkine gösterdiği özenle sağlamak değil midir? Bir tek yurttaşın kurtuluşu da bütün devletin selameti kadar ortak dava değil midir? Şimdi birisi çıkıp da herkesin selameti için bir kişinin mahvolması iyidir desin; ben bu cümleye hayranlığımı ifade ederdim, ama ülkesinin selameti için gönüllü olarak ve ödev duygusuyla kendini feda eden onurlu ve erdemli bir vatanseverin ağzından duymak şartıyla. Fakat bu cümle ile hükümetin çoğunluk yararı için pekâlâ bir masumu feda edebileceği ileri sürülürse, bu ilkeyi zorbalığın bugüne kadar icat etmiş olabileceği en nefrete layık, öne sürülebilecek en yanlış ve toplumun temel yasalarına en dolaysızca aykırı özdeyişlerden biri sayarım. Bırakın herkes için bir kişinin ölmesini, aslında herkes malını ve canını o bir kişinin -her bir kişinin- korunması için ortaya koymuş değil midir; öyle ki her zaman özel zayıflık kamusal güç tarafından ve toplumun her üyesi de devletin bütünü tarafından korunsun? Varsayım olarak bireyleri böyle birer birer halktan koparıp attıktan sonra, bu ilkenin savunucularından *devletin bütünü* ile neyi kastettiklerini daha iyi açıklamalarını isteyin; göreceksiniz ki sonunda onu bir avuç adama indirgeyecekler; ki bunlar da halk değil, halkın memurlarıdır; ama özel bir yeminle halk uğruna kendi canlarını vermekle görevli kılındıklarını öne sürerek, aslında kendileri uğruna mahvolmanın halka düştüğünü kanıtlamak iddiasındadırlar.

[2,9] Devletin üye bireylerine borçlu olduğu koruma görevine ve onların kişiliklerine borçlu olduğu saygıya örnek mi bulmak istiyorsunuz? Böyle örnekleri dünyanın en ünlü ve en cesur ulusları içinde aramalısınız, zira ancak özgür halklarda bir insanın gerçek değeri takdir edilebilir.

Sparta'da, suçlu bir yurttaşı cezalandırmak söz konusu olduğunda, bütün devletin nasıl bir ikircime ve kararsızlığa düştüğü bilinmektedir. Makedonya'da bir insanın hayatı o kadar önemli bir şeydi ki, o güçlü hükümdar İskender, ihtişam ve iktidarının doruğundayken bile, hiçbir Makedonyalı suçluyu soğukkanlılıkla ölüme göndermeye cüret edemezdi, meğerki sanık önce yurttaşlarının önünde kendini savunmuş ve onlar tarafından mahkûm edilmiş olsun. Fakat hükümetin özel kişilere gösterdiği saygı ve özen ve devletin bütün üyelerinin çiğnenemez haklarına gösterdiği titizce dikkat bakımından dünyanın bütün halkları arasında asıl en önde gelenler Romalılardı. Roma'da sıradan yurttaşların canlarından daha kutsal hiçbir şey yoktu; bir yurttaşı mahkûm etmek için bütün halkın toplanmasından daha azı yeterli değildi; konsüllerin, hatta senatonun bile, bütün haşmetlerine karşın, böyle bir hakkı yoktu ve dünyanın bu en güçlü ulusunda bir yurttaşın suçu ve cezası tam bir kamusal baş ağrısına dönüşürdü. Bu yüzden, hangi suç için olursa olsun suçlunun kanını dökmek o kadar zor görünmüştü ki, *Porcia* yasasıyla ölüm cezası, bu kadar cennet bir vatanı yitirdikten sonra bile hayatta kalmayı isteyebilecekler için sürgün cezasına dönüştürülmüştü.[24] Roma'da ve ordularında, her şeyde yurttaşların bu karşılıklı sevgisi soluk alır, her şeyden 'Romalı' adına duydukları saygı, bu adı taşımak onuruna erişen her bireyin cesaretini artıran ve erdemini kamçılayan bu saygı fışkırırdı. Zafer alaylarında, kölelikten kurtulmuş bir yurttaşın giydiği şapka ya da birinin canını kurtaran bir yurttaşa giydirilen yurttaşlık tacı, en büyük zevk ve imrenmeyle seyredilen şeylerdi; dikkate değer bir nokta da, savaşta gösterilen kahramanlıkları onurlandırmak için verilen taçlar arasında, yalnız yurttaşlık tacıyla zafer kazanmış komutan tacının ot ve yapraklardan, bütün ötekilerinse sadece altından olmasıdır. Roma işte böyle erdemliydi ve böylelikle cihanın hâkimi oldu. Ey hırslı önderler! Bir ço-

ban da köpeklerini ve sürülerini pekâlâ idare eder, ama yine de insanlar arasında en aşağıdadır. Buyruk vermek güzel şeyse de, ancak itaat edenler buyruk vereni onurlandırdığı taktirde öyledir: Öyleyse, yurttaşlarınıza saygılı olun, siz de saygıdeğer olursunuz; özgürlüğe saygılı olun, gücünüz, iktidarınız günden güne artacaktır; haklarınızı aşmayın, çok geçmeden sınırsız olduklarını göreceksiniz.

[2,10] Kısaca, vatan yurttaşların ortak anası olduğunu göstersin, yurttaşların ülkelerinde yararlandıkları avantajlar ülkeyi onlara sevdirsin, hükümet işlerin çekilip çevrilmesinde onlara kendilerini evlerinde hissetmelerine yetecek kadar yer ve rol versin ve yasalar da onların gözünde yalnızca ortak özgürlüğün güvenceleri olsun. Bu haklar, ne denli güzel olursa olsun bütün insanlara aittir; fakat yöneticilerin kötü niyetleri, doğrudan doğruya çiğner gözükmeksizin bunların etkilerini hiçe indirgeyebilir. Kötüye kullanılan yasa, güçlü kişi için hem saldırı silahı hem de zayıfa karşı kalkan işlevi görür ve kamusal iyilik bahanesi her zaman halkın başındaki en tehlikeli beladır. Devlet idaresinde en gerekli, ama belki de en zor olan şey, adaleti herkese dağıtırken, özellikle de yoksulu zenginin zorbalığına karşı korurken ciddi ve ödünsüz bir dürüstlük göstermektir. Zaten bir yerde koruyacak yoksullar ve dizginlenecek zenginler olduğunda, kötülüğün en büyüğü gerçekleşmiş demektir. Yasaların bütün gücü yalnız orta kattakilere karşı etkisini gösterir; yasalar hem zenginin hazinelerine hem de yoksulun sefaletine karşı aynı derecede güçsüzdür; birincisi onlardan sıyrılır, ikincisi gözlerinden kaçar; biri ağı parçalar, öteki deliklerinden geçer.

[2,11] Demek ki servetlerde aşırı eşitsizliği önlemek yönetimin en önemli sorunlarından biridir, ama bunu hazineleri sahiplerinin elinden alarak değil hazine yığma olanağını herkesin elinden alarak, yoksullar için bakımevleri kurarak değil yurttaşları yoksullaşmaya karşı güven-

ceye alarak yapmalıdır. İnsanların yurt sınırları içinde dengesiz dağılımı, bir yere yığılma olurken öteki tarafların boşalması; yararlı ama zahmetli uğraşların aleyhine sadece zevk ve gösterişe yönelik sanatların teşvik görmesi; tarımın ticarete feda edilmesi; devlet parasının kötü yönetimi nedeniyle mültezimlere *[publicains]** gerek duyulması; ve nihayet, saygıdeğerlik bile *pistol*'lerle** ölçülecek ve erdemler bile parasını verene satılacak derecede, her şeyin paraya bağlı hale gelmesi: Zenginlik ile sefaletin, genel çıkar yerine geçen özel çıkarların, yurttaşların birbirlerine düşerek ortak yarar ve amaçlara kayıtsız kalmalarının, halkın ahlaken çökmesinin ve yönetimin bütün mekanizmalarının zayıflamasının en belirgin, en hissedilir sebepleri işte bunlardır. Dolayısıyla, kendilerini duyurdukları zaman artık tedavileri zor olan, ama akıllı bir yönetimin, doğru örf ve âdetlerle birlikte yasalara saygıyı, vatan sevgisini ve genel iradenin dirilik ve etkinliğini koruyup sürdürmek için, önünü almak zorunda olduğu dert ve sorunlar da bunlardır.

[2,12] Fakat sorun daha da öncesinden ele alınmazsa bütün bu önlemler yetersiz kalır. Kamusal *ekonomi*'nin bu bölümünü, asıl başlamam gereken yerde bitiriyorum. Özgürlük olmadan vatan, erdem olmadan özgürlük ve yurttaşlar olmadan da erdem var kalamaz; yurttaş yetiştirirseniz, geri kalan her şeye de sahip olursunuz; yoksa elinizde sadece bir yığın kötü ve işe yaramaz köle kalır, en başta da devlet yöneticileri olmak üzere. Ne var ki yurttaş yetiştirmek bir günlük iş değildir; insanların erişkinken yurttaş olabilmeleri için çocukken eğitilmeleri gerekir. Şimdi kimse

---

* Fransızca karşılığı: *fermiers (généraux)*. "İltizam" (*affermage*) usulü, bütün çağlarda ve her yerde halkı en çok ezen vergi toplama yöntemi, toplayıcılar da en nefret edilen kişiler olmuştur. Burada da asıl terim yerine Romalılardaki -daha olumsuz çağrışımlı- *publicain* teriminin kullanılması maksatlı olsa gerek.

** Para birimi ; 10 *livres* (lira) değerinde altın para.

çıkıp da insanları yönetmek durumunda olan bir kişi, onların doğası dışında güç ve yeteneklerini aşan bir yetkinlik aramamalıdır, içlerindeki tutkuları yok etmeyi istememelidir ve zaten böyle bir proje uygulanabilir olmadığı gibi arzu edilir bir şey de değildir... gibi şeyler söylemesin. Ben de bütün bunlara katılırım, hele tutkusu olmayan bir insanın kesinlikle pek kötü bir yurttaş olacağı da açık olduğuna göre. Fakat şu da kabul edilmelidir ki, insanlara hiçbir şeyi sevmemek öğretilemezse de, şu nesneyi değil de bu nesneyi, çirkin olanı değil de gerçekten güzel olanı sevmeyi öğretmek imkânsız değildir. Örneğin, eğer yeterince erken yaşta kendi kişiliklerine sadece devletin bütünlüğüyle ilişkileri açısından bakmaya, adeta kendi yaşantılarını sadece onun yaşantısının bir parçası gibi görmeye alıştırılırlarsa, sonunda kendilerini bu büyük bütünle bir anlamda özdeşleştirmeyi, vatanın birer üyesi gibi hissetmeyi, onu her yalnız insanın ancak kendisi için hissettiği o tatlı duyguyla sevmeyi, ruhlarını sürekli olarak bu yüce amaç düzeyine yükseltmeyi ve böylece, bütün kötü huy ve alışkanlıklarımızın kaynağı olan o tehlikeli eğilimi yüce bir erdeme dönüştürmeyi başaracaklardır. Felsefe bu yeni yönelimlerin olabilirliğini kanıtladığı gibi, tarih de binlerce parlak örneğini sunar; bunlar bizim toplumumuzda bu kadar nadirse, orada insanların yurttaş olup olmamasını kimsenin umursamayışı ve yurttaş yetiştirme konusunda yeterince erken harekete geçmeninse akla bile gelmeyişi yüzündendir. Doğal eğilimlerimiz bir kez normal çığırlarında gelişince ve özsevgiye alışkanlık da eklenince, bunları değiştirmenin zamanı artık geçmiş olur; yüreğimizde yoğunlaşan *insan ben(cil)liği* tüm erdemleri yutup yok eden ve sefil ruhların tüm hayatını oluşturan o aşağılık etkinliği bir kez elde edince, kendi kendimizden çıkıp kurtulmanın zamanı artık geçmiş olur. Vatan sevgisi kendisini boğan bütün o diğer tutku ve arzuların ortasın-

da nasıl çimlenip yeşerebilir? Daha önceden paragözlük, bir sevgili ve boş gurur arasında paylaşılmış bir yürekten yurttaşlara ne kalır?

[2,13] Yaşamayı hak etmeyi öğrenmek gerekliliği hayatın ilk anından başlar; insan doğar doğmaz yurttaşlık haklarından payını aldığına göre, doğum anımız aynı zamanda ödevlerimizi yerine getirmeye başlama anımız da olmalıdır. Nasıl olgun yaştakiler için yasalar varsa, çocukluk için de başkalarının sözünü dinlemeyi öğreten yasalar olmalıdır. Nasıl her insana ödevleri konusunda tek hakem olarak kendi aklı bırakılmıyorsa, aynı şekilde çocuklarının eğitimi de, hele babalardan çok devlet için önemli olduğu bilindiğine göre, babaların bilgi veya önyargılarına bırakılmamalıdır; zira doğanın yasasına göre babanın ölümü çoğunlukla onu bu eğitimin meyvelerinden yoksun bırakır, buna karşılık vatan onun etkilerini er veya geç hisseder; aile dağılır, devlet ayakta kalır. Kamusal otorite babaların yerini alarak bu önemli işlevi üstlenmekle babaların haklarını elde ediyor ve ödevlerini de yerine getiriyorsa, babaların bundan yakınmaları için hiçbir nedenleri olamaz; zira bu durumda sadece ad değiştirmiş olmaktadırlar; çocuklarının üzerinde *baba* adı altında ayrı ayrı sahip oldukları yetkeyi bu kez yurttaş adı altında kolektif olarak uygulamış olacak ve yasa adına konuşurken de, doğa adına konuşurken olduğundan daha az itaat görmeyeceklerdir. Dolayısıyla, yönetim tarafından konmuş kurallara göre ve hükümdar tarafından atanmış görevlilerin gözetimi altında yapılacak kamusal eğitim, halkçı veya meşru devlet yönetiminin temel eylem ilkelerinden biridir. Eğer çocuklar eşitlik ortamında ve bir arada yetiştirilirlerse, zihinlerine devletin yasaları ve genel iradenin ilkeleri aşılanırsa, her şeyin üstünde onlara saygı gösterme yolunda eğitilirlerse, durmadan kendilerini besleyen o şefkatli anadan,

onun kendilerine duyduğu sevgiden, ondan aldıkları paha biçilmez nimetlerden ve karşılığında ona borçlu oldukları hizmetlerden söz eden örneklerle ve nesnelerle çevrili olarak yaşarlarsa, hiç kuşku duymayalım ki birbirlerini kardeş gibi sevmeyi, toplumun istediğinden başka hiçbir şey istememeyi, safsatacıların boş gevezelikleri yerine olgun insan ve yurttaş eylemlerini koymayı ve bir gün, o kadar uzun süre çocukları oldukları vatanın savunucuları ve babaları olmayı öğreneceklerdir.[25]

[2,14] Hiç kuşkusuz devletin en önemli işi ve işlevi olan bu eğitimi yönetip yürütecek yetkililerden fazla söz etmeyeceğim. Kamu adına böyle bir güven göstergesi pek ince elenip sık dokunmadan bahşedilirse; bu yüce kamu görevi, çabalarının ödülü, yaşlılık dönemlerinin saygıdeğer ve tatlı dinlencesi ve kazandıkları onurların en yüksek derecesi olarak bütün öteki görevleri hakkıyla yerine getirmiş kişilere verilmezse, girişimin boşa çıkacağı ve eğitimin de başarısız kalacağı bellidir; zira verilen dersin yetkeyle ve ilkelerin örneklerle desteklenmediği her durumda, eğitim-öğretim semeresiz kalır ve erdem bile erdemli davranmayanın ağzında inanırlığını kaybeder. Fakat gençlere cesareti defne taçlarının ağırlığı altında belleri bükülen savaşçılar aşılarsa; adaleti, saçlarını erguvan cübbe içinde ve mahkemelerde ağartmış dürüst yargıçlar öğretirse, her iki grup da kendilerine layık ardıllar yetiştirecek, böylece önderlerin deneyim ve yeteneklerini, yurttaşların cesaret ve erdemlerini ve herkesin vatan için yaşamak ve ölmek yolunda birbiriyle yarışma hevesini çağdan çağa sonraki kuşaklara aktarmış olacaklardır.

[2,15] Bildiğim kadarıyla, eski halklardan yalnız üçü kamusal eğitimi uygulamışlardır: Giritliler, Lakedaimonyalılar [Spartalılar] ve eski Persler. Her üçünde de bu eğitim başarılı olmuş, hele son ikisinde mucizeler yaratmış-

tır. Fakat bir zaman gelip dünya iyi yönetilemeyecek kadar büyük uluslara bölününce, bu yol uygulanabilir olmaktan çıkmıştır; ayrıca okurun kolayca görebileceği başka nedenler, çağdaş halkların da bu işe kalkışmalarına engel olmuştur. Romalıların buna ihtiyaç duymamış olmaları dikkat çekici bir şeydir; fakat Roma beş yüz yıl boyunca dünyanın bir daha görmeyi ümit edemeyeceği sürekli bir mucize olmuştur. Romalıların, tiranlıktan ve zorba kralların cinayetlerinden duydukları tiksintinin ve doğuştan getirdikleri vatan sevgisinin eseri olan erdemleri, bütün Roma evlerini birer yurttaş okulu haline getirmişti; babaların çocukları üzerindeki sınırsız güç ve yetkisi [aile düzeyinde] özel düzeni o denli katı biçimde yürütüyordu ki, yargıçlardan daha çok korkulan baba kendi ev mahkemesinde adeta tüm [istenmedik] davranışların mutlak yasakçısı *[censeur]* ve yasanın amansız uygulayıcısıydı.

[2,16] Halkın vatan sevgisini ve ahlaklı davranışları korumasına ve bu konuda ona gerekli hatırlatmaların yapılmasına sürekli olarak özen gösteren dikkatli ve iyi niyetli bir hükümet, işte bu suretle, yurttaşların kamu ve devletin kaderine ilişkin kayıtsızlıklarından er geç doğacak olumsuzlukları daha baştan önlemiş ve özel kişileri -onlar güçlendikçe devletin zayıflayacağı ve iyi niyetlerinden de hiçbir şey bekleyemeyeceği derecede- toplumdan yalıtan kişisel çıkarı dar sınırlar içinde tutmuş olur. Halkın ülkesini sevdiği, yasalara saygı gösterdiği ve gösterişsiz bir yaşam sürdüğü her yerde, onu mutlu etmek için pek fazla şey gerekli olmaz; ve servetin, kişilerin kaderindekinden daha az yer tuttuğu kamu yönetiminde, bilgelik mutluluğa o denli yakındır ki adeta ikisi birbirine karışır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[3,1] Yurttaşlara sahip olmak ve onları korumakla her şey bitmez; onların geçimini sağlamak da lazımdır; ve kamunun ihtiyaçlarını karşılamak genel iradenin apaçık bir sonucu ve yönetimin üçüncü temel ödevidir. Bu ödev, sanılabileceği gibi, kişilerin ambarlarını doldurup onları çalışmaktan bağışık tutmak değil, bolluğu erişebilecekleri yerde tutmaktır, öyle ki ona ulaşmak için çalışma her zaman gerekli olsun ve asla yararsız olmasın. Ayrıca, vergi sisteminin iyi yürütülmesiyle ve kamusal yönetim harcamalarıyla ilgili bütün işlemler de ödevin kapsamına girer. Böylece, genel *ekonomi*'den kişilerin yönetimi bağlamında söz ettikten sonra, şimdi de onu mal ve hizmetlerin idaresi bağlamında ele almamız gerekiyor.

[3,2] Bu bölümde çözülecek sorunlar ve aşılacak çelişkiler de öncekinden daha az değildir. Şurası kesindir ki mülkiyet hakkı bütün yurttaş haklarının en kutsalıdır ve bazı bakımlardan özgürlükten bile daha önemlidir. Bunun nedeni, ya hayatın korunmasıyla daha yakından bağlantılı olması ya -kişilere oranla mal mülkün gaspı daha kolay ve savunulması daha zahmetli olduğundan- daha kolay elden kaçabilecek şeye daha çok saygı göstermek gereği duyulması ya da mülkiyetin, uygar toplumun gerçek temeli ve yurttaşların topluma bağlanmalarının gerçek güvencesi olmasıdır;[26] zira kişiler davranışlarından mal mülkleri üstüne sorumlu tutulmasalardı, ödevlerinden kaçmak ve yasaları hiçe saymaktan kolay bir şey olmazdı. Öte yandan, devlet ve hükümetin sürdürülmesi için kaynak ve harcama gerektiği de ortadadır ve amacı kabul edenin araçları esirgeyemeyeceği belli olduğuna göre, toplumun üyeleri toplumun var kalmasına mal mülkleriyle katkıda bulunmak zorundadırlar. Bundan başka, kişilerin mülkiyetini bir yandan güvenceye alırken öbür yandan zedelememek kolay değildir ve verasetin intikaline, vasiyetlere ve söz-

leşmelere dair bütün düzenlemelerin, kendi mallarını kullanma biçimleriyle ve dolayısıyla mülkiyet haklarıyla ilgili bazı bakımlardan, yurttaşları rahatsız etmemesi de mümkün değildir.

[3,3] Fakat yukarıda yasanın yetkesi ile yurttaşın özgürlüğü arasında hüküm süren uyum hakkında söylediklerimden başka, mülkiyete tasarruf konusunda dikkat çekilmesi gereken ve birçok güçlüğün aşılmasını sağlayan önemli bir nokta daha vardır: Pufendorf'un işaret ettiği gibi, mülkiyet hakkı doğası gereği mal mülk sahibinin yaşam süresinin ötesine uzanmaz ve bir insan öldüğü anda malları artık ona ait değildir.[27] Dolayısıyla, [yaşarken] mallarına hangi koşullar altında tasarruf edebileceğini belirleyen kurallar koymak, onun hakkını zedelemek gibi görünse de gerçekte bu hakkı genişletmek olur.

[3,4] Özel kişilerin kendi mülklerine tasarruf yetkilerini düzenleyen yasaların konulması ancak egemen güce ait olmasına karşın, hükümetin icraatında izlemesi gereken bu yasaların ruhu, genel olarak aile varlıklarının, kuşaklar arasında babadan oğula geçtikçe, aile dışına çıkış ve yabancıya gidiş oranının mümkün olduğu kadar küçük kalmasını ister. Bunun için çocukların yararına olan akla uygun bir neden vardır: Baba çocuklarına hiçbir şey bırakmazsa, mülkiyet hakkının onlara herhangi bir yararı olmaz; kaldı ki çoğu kez babanın mülkünün kazanılmasına onlar da emekleriyle katılmışlardır ve bu sebeple onun haklarına da ortaktırlar. Fakat daha uzak erimli, ama aynı derecede önemli bir başka neden de şudur: Doğru tutum ve davranışlara ve devletin işleyişine, yurttaşlar arasında sürekli iş, uğraş ve servet değişiklikleri kadar zararlı ve yıkıcı hiçbir etmen yoktur; böyle değişiklikler her şeyi birbirine katan binlerce düzensizliğe kanıt ve kaynak olurlar; belli bir uğraş için yetiştirilenler başka bir işe koşulduklarından, ne yükselenler ne de alçalanlar yeni uğraşlarına

uygun düşen ilke, bilgi ve becerileri yeterince edinebilir ve o işin ödevlerini layıkıyla yapabilirler. Şimdi kamu maliyesi konusuna geçiyorum.

[3,5] Halk kendi kendini yönetseydi ve devlet idaresiyle yurttaşlar arasında hiçbir aracı organ bulunmasaydı, [ortak harcamalar için] yurttaşların gerektiğinde, kamu ihtiyaçlarına göre ve kişilerin imkânlarıyla orantılı olarak aralarında para toplamaları yeterli olurdu; her birey verdiği paranın kullanımını ve geri ödenmesini çok yakından izleyeceği için, toplanan paranın yönetimine ne hile ne de suiistimal karışabilirdi. Ne devlet borç altında ne de halk vergi altında ezilirdi; en azından vergilerin ağırlığına karşı parasının yerinde kullanıldığına duyduğu güvenle avunurdu. Fakat işler böyle yürüyemez; bir devlet ne kadar sınırlı büyüklükte olursa olsun, kapsadığı toplum her zaman bütün yurttaşları tarafından yönetilemeyecek kadar kalabalıktır. Kamu parasının ister istemez yöneticilerin elinden geçmesi kaçınılmazdır, ama devletin çıkarı yanında, onların her birinin kendi özel çıkarları vardır ve en son kulak verdikleri de bu özel çıkarlar değildir. Öte yandan halk da, kamusal ihtiyaçlardan ziyade başındakilerin açgözlülüğünün farkına varıp, kendi vazgeçilmez ihtiyaçlarını karşılayacak imkânların başkasının lüzumsuz israfı uğruna elinden alındığını görerek homurdanmaya başlar; ve bu tür manevralar onu kritik bir noktaya kadar kızdırınca, en dürüst yönetim bile gelse, artık güven ortamını yeniden sağlayamaz. O zaman, yurttaş katkıları gönüllüyse verimsiz, zorlamaysa gayrımeşru olur; böylelikle adil ve akıllı bir *ekonomi*'nin karşılaştığı büyük güçlük işte bu acımasız alternatifte düğümlenir: Ya devletin çökmesine ses çıkarmamak ya da onun temel dayanağı olan kutsal mülkiyet hakkını çiğnemek.

[3,6] Bir devletin kurucusunun, yasaları koyduktan sonra ilk yapacağı iş, yüksek idari yetkililer ile diğer memurların geçimini sağlamak ve bütün kamu harcamalarını karşılamak için yeterli bir kaynak bulmaktır. Bu kaynak nakit şeklindeyse *ærarium* ya da *maliye [fisc]*, toprak şeklindeyse kamusal arazi *[domaine public]* adını alır ve kolayca görülebilecek nedenlerle bu ikincisi büyük farkla ötekine tercih edilmeye layıktır. Bu konuya yeterince kafa yormuş olan kim olursa olsun, kamunun elindeki arazinin işletilmesine devletin ihtiyaçlarını karşılamanın en dürüst ve en güvenilir çaresi gözüyle bakan Bodin'den pek farklı bir kanıya sahip olamaz; Romulus'un da toprakları paylaştırırken üçte birini böyle kullanıma ayırması dikkate değer.[28] Kötü yönetildiği takdirde bu araziden hiçbir verim alamamanın da imkân dahilinde olduğunu itiraf ederim; ama kötü yönetilmek kamusal alanın doğasından gelen kaçınılmaz bir özellik değildir.

[3,7] Bu fonun, her türlü kullanımdan önce, halkın ya da ülkedeki sosyal sınıfların *[États]* genel kurulu tarafından tahsis veya kabul edilmesi gerekir; aynı kurul sonra bunun nasıl kullanılacağını belirlemelidir. Söz konusu fonları başkasına devredilemez kılan bu resmi işlemden sonra, bunlar adeta nitelik değiştirirler ve gelirleri o derece kutsallık kazanır ki, bu gelirden en küçük bir parçacığın bile amacından saptırılarak kullanılması bütün hırsızlıkların en aşağılık türü olmakla kalmaz, devlete karşı ağır suç teşkil eder. *Quaestor* Cato'nun dürüstlüğünün dikkatleri çekmesi ve bir imparatorun [Galba[29]] da yetenekli bir şarkıcıyı birkaç altınla ödüllendirirken, bu paranın devlet hazinesinden değil kendi aile servetinden geldiğini belirtmek ihtiyacını duyması, Roma için son derece onur kırıcı birer olaydır. Fakat Galba'lar bile nadirken, Cato'ları nerede arayacağız? Kötü huy ve davranış onursuzluk nedeni olmaktan bir kez çıkınca, iyi niyetlerine emanet edilmiş kamu gelirlerine dokunmaktan kaçınacak ve çok

geçmeden kendi boş ve rezil savurganlıklarıyla devletin şanını yüceltmeyi ve kendi iktidarlarını yayma yollarıyla devletin gücünü artırma çarelerini birbirine karıştırma görünümü içinde, bunları harcamayı adeta kendine görev saymayacak kadar ilkeli yöneticiler bulabilir miyiz acaba? Özellikle kamu yönetiminin bu nazik kesiminde erdem biricik etkili araç, devlet yetkilisinin dürüstlüğü de paragözlüğüne gem vurabilmenin biricik yoludur. Parayı idare edenlerin defterleri ve bütün hesapları onların sahtekârlıklarını ortaya çıkarmaktan çok örtmeye yarar; sakınganlığın yeni önlemler tasarlama hızı düzenbazlığın onlardan sıyrılma hızına asla yetişemez. Öy-leyse, bırakın kütükleri, defterleri, kâğıtları; kamu parasının yönetimini doğru ellere teslim edin; bu paranın doğru yönetilmesinin tek çaresi budur.

[3,8] Kamu fonları bir kez resmen belirlenince, hukuka göre devlet başkanları bunların idarecileridir, zira bu idare devlet yönetiminin her zaman aynı derecede olmamakla birlikte her zaman temel önemde bir parçasıdır: Öteki icraat dallarının önemi azaldıkça bunun yönetimdeki etkisi artar ve bir hükümetin paradan başka dayanma gücü kalmamışsa, o hükümetin çürümenin son kertesine varmış olduğu söylenebilir; ve de her hükümetin eğilimi sürekli biçimde gevşeme yönünde olduğuna göre, bu tek neden bile gelirleri durmadan artmadığı takdirde hiçbir devletin ayakta kalamayacağını açıklamaya yeter.

[3,9] Bu artış gerekliliğinin ilk kez hissedilmesi, devletin iç düzenindeki bozulmanın da ilk belirtisidir; yönetici akıllıysa, günün ihtiyaçlarını karşılamak için para bulmayı düşünürken, ortaya çıkan bu yeni ihtiyacın uzak sebeplerini araştırmayı da ihmal etmez: Teknesinin su aldığını gören gemicinin bir yandan pompaları çalıştırırken bir yandan da suyun geldiği deliği bulup tıkamaya çalışması gibi...

[3,10] Bu kuraldan maliye yönetiminin en önemli eylem ilkesi çıkar; ki o da gelirleri artırmaya çalışmaktan çok daha büyük bir özenle ihtiyaçların ortaya çıkmasını önlemeye çalışmaktır; ne kadar çabuk hareket edilirse edilsin, olan olduktan sonra ve daha yavaş gelen çare devleti daima sürüncemede bırakır; bir olumsuzluğa çare düşünülürken, bir başkası kendini hissettirmeye başlamıştır bile ve bizzat kaynaklar yeni olumsuzluklar yaratır, öyle ki sonunda ulus borca batar, halk çiğnenir, hükümet tüm etkin gücünü yitirir ve çok parayla pek az iş yapar duruma düşer. Küçük tasarrufları sayesinde, bizimkilerin tüm hazineleriyle yaptıklarından daha çok iş yapan eski hükümetlerin yarattıkları mucizelerin de bu iyi bellenmiş büyük eylem ilkesinden çıktığını sanıyorum. Hatta *ekonomi* sözcüğünün halk arasındaki anlamı da belki buradan türemiştir: Sahip olunmayanı elde etme çarelerinden çok, elde olanı akıllıca çekip çevirme sanatı.

[3,11] Yönetenlerin dürüstlüğü oranında devlete gelir sağlayan kamu arazisinden bağımsız olarak, genel yönetimin özellikle kendini yasal yollarla sınırladığı zamanki tüm kuvveti yeterince bilinseydi, özel kişilerin mülkiyetine dokunmaksızın, bütün kamusal ihtiyaçları ortaya çıkmadan önlemek için baştakilerin elinde bulunan bütün kaynakların varlığıyla şaşkına dönülürdü. Devletin bütün ticaretine hâkim olduklarından, yöneticiler için bu ticareti, çoğu kez işe karıştıkları bile belli olmaksızın, her ihtiyaca cevap verecek şekilde yönlendirmekten daha kolay bir şey olamaz. İhtiyaç maddelerinin, paranın ve diğer malların zamana ve yerlere göre adaletli oranlarda dağıtımı, mali idarenin ve maliyenin zenginliğinin gerçek sırrıdır; yeter ki bunları yönetenler yeterince uzak görüşlü olsunlar ve gerektiğinde, biraz uzak bir gelecekte çok büyük gerçek kârlar elde etmek için kısa vadede bazı görünür zararlara katlanmaktan çekinmesinler. Bir hükümetin bolluk yıllarında ülkeden tahıl çıkışında, kıtlık yıllarında da tahıl girişinde rüsum almak bir yana prim ödediği görüldüğü

zaman, böyle şeylerin gerçekten olduğuna inanmak için insanın bu olayları gözüyle görmesi gerekir; bunlar eski zamanlarda olmuş olsaydı uydurma hikâyeler sırasına geçerdi. Farz edelim, kötü yıllarda kıtlığı önlemek için kamusal tahıl depoları kurulması önerilsin, acaba kaç ülkede bu denli yararlı bir kurumun bakım ve işletimi yeni vergilere vesile olmazdı? Cenevre'de, akıllı bir idarenin kurup işlettiği böyle ambarlar kötü yıllarda kamuya kaynak sağladığı gibi bütün yıllarda da devletin başlıca gelirini oluşturuyor. *Alit et ditat* :* Binanın cephesinde okunan güzel ve doğru yazıt da bu. Burada iyi bir yönetimin ekonomik sistemini açıklamak için gözlerimi sık sık bu cumhuriyetin yönetimine çevirmiş, bütün ülkelerde hüküm sürdüğünü görmek istediğim bilgelik ve mutluluğun tipik örneğini kendi vatanımda bulmaktan mutlu olmuşumdur.

[3,12] Devlet ihtiyaçlarının nasıl arttığı incelenirse, bunun aşağı yukarı özel kişilerde olduğu gibi, yani gerçek bir gereklilikten çok lüzumsuz isteklerin çoğalmasıyla gerçekleştiği ve harcamaların da aslında sadece gelirlerin artırılmasına bahane bulmak üzere artırıldığı görülür; öyle ki bazı durumlarda devlet zengin olmaktan vazgeçse kârlı çıkardı; bu görünür zenginliği aslında ona yoksulluktan bile daha pahalıya gelmektedir. Gerçi halktan bir elle alınanı öteki elle ona geri vererek onun daha sıkı bir bağımlılık içinde tutulacağı umulabilir, ki Yusuf'un Mısırlılara uyguladığı politika buydu; fakat elden çıkan para geri dönse de çıktığı ellere dönmediği ve böyle ilkelerle olsa olsa yararlı kişiler soyulup tembeller zenginleştirildiği ölçüde, bu kof safsata devlet için çok zararlıdır.

[3,13] Fetih hevesi söz konusu artışın en belirgin ve en tehlikeli sebeplerinden biridir. Çoğu kez dışavurur gözüktüğü hırstan başka bir tutkudan doğan bu heves, her zaman göründüğü şey değildir; ve arkasındaki gerçek gü-

* Besler ve zenginleştirir.

dü de görünürde öne sürülen, ülkeyi genişletmek arzusundan çok, dışavurulmayan başka bir arzudur: Asker sayısının artırılması yoluyla ve savaş hedeflerinin yurttaşların zihinlerini başka yöne çevirmesinden yararlanarak içeride yöneticilerin iktidarının güçlendirilmesi.

[3,14] Ne olursa olsun, kesin olan şudur ki, fatih halklardan daha fazla ezilen ve sefalete düşen halk yoktur, öyle ki başarıları [fetihleri] bile ancak sefaletlerini artırır; bunu bize tarih öğretmeseydi bile akıl kanıtlamaya yeterdi: Bir devlet ne kadar büyükse, masrafları da o oranda çeşitli ve ağır olur, çünkü her eyalet, merkezi idare hesabına payına düşen yükümlülükleri yerine getirdiği gibi, kendi yerel idaresi için de sanki bağımsızmışçasına aynı harcamaları yapmak zorunda kalır. Bütün servetlerin bir yerde kazanılıp başka bir yerde tüketildiğini de buna ekleyin; bu durum çok geçmeden bütün üretim-tüketim dengesini bozar ve bir tek kentin zenginleşmesi için birçok bölgenin yoksullaşmasına yol açar.[30]

[3,15] Kamu ihtiyaçlarının öncekine bağlı olan bir başka artış nedeni şudur: Bir zaman gelir, yurttaşlar artık kendilerini ortak amaçlarla ilgili görmeyerek vatanın savunucuları olmaktan vazgeçebilir; yöneticiler de, en azından sırası geldiğinde onları daha sıkı boyunduruk altına almakta kullanmak amacıyla, özgür insanlara kumanda etmektense paralı askerlere kumanda etmeyi yeğleyebilirler. Cumhuriyetin sonlarına doğru ve imparatorluk devrinde Roma'nın durumu buydu. İlk Romalıların bütün zaferleri, İskender'inkiler[31] gibi, kanlarını gerektiğinde vatanları için vermeyi bilen, ama asla satmayan dürüst ve yiğit yurttaşlar tarafından kazanılmıştı. İlk kez Marius, Jugurtha savaşında, azatlı köleleri, yersiz yurtsuz serserileri ve diğer paralı askerleri işe almak suretiyle lejyonlarının onurunu zedeledi.[32] Mutlu etmekle görevli oldukları halkların düşmanları haline gelen zorba yöneticiler, görü-

nüşte düşmanı caydırmak, gerçekteyse yurttaşı baskı altında tutmak için düzenli askeri birlikler kurdular. Bu birlikleri oluşturmak için tarımcıları topraklarından almak gerekti, bunların yokluğu ihtiyaç maddelerinin niteliğini düşürdü, birliklerin masrafları için getirilen yeni vergiler de fiyatlarını yükseltti. Bu ilk bozulma halkların homurdanmasına sebep oldu; bunları bastırmak için askerleri, dolayısıyla sefaleti çoğaltmak gerekti; halktaki umutsuzluk arttıkça, sonuçlarını önlemek için onu daha da artırmaktan başka çare görül-müyordu. Öte yandan, kendilerini sattıkları fiyata göre değer biçilebilen bu paralı askerler, alçaklıklarından gururlanarak, kendilerini koruyan yasaları ve ekmeğini yedikleri kardeşlerini küçümseyerek, Roma'nın savunucuları olmaktansa Cæsar'ın yardakçısı olmakla daha çok onurlandıklarını sanıyorlar, ona körü körüne itaatle bağlı kalarak, ilk işarette herkesi boğazlamaya hazır vaziyette, kaldırdıkları hançerlerini yurttaşlarının üzerinde tutuyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının başlıca sebeplerinden birinin de bu olduğunu kanıtlamak hiç zor değildir.

[3,16] Günümüzde topçuluğun ve istihkâmcılığın icadı Avrupa hükümdarlarını, kalelerini korumak için, düzenli ordu usulünü tekrar yürürlüğe koymak zorunda bırakmıştır; fakat şimdi gerekçeler daha haklı olsa da, sonucun aynı derecede kötü ve yıkıcı olmasından korkulsa yeridir. Orduları ve garnizonları oluşturmak için yine kırsal kesimin nüfusunu seyreltmek gerekecektir; masraflarını karşılamak için yine halkları ezmek gerekecektir; ve bu tehlikeli kuruluşlar bizim coğrafyamızda birkaç zamandır o denli hızla çoğalmaktadır ki, tek makul öngörü yakın bir gelecekte Avrupa'mn iyice tenhalaşacağı ve orada yaşayanların er geç mahvolacağıdır.

[3,17] Ne olursa olsun, bir nokta iyi görülmelidir: Böyle kurumlar devletin başlıca gelirini kamu toprakla-

rından sağlamaya dayanan gerçek ekonomik sistemi ister istemez devirmekte ve kaynak olarak sadece şimdi sözünü edeceğim parasal katkı ve vergi gibi arzu edilmeyecek yolları bırakmaktadır.

[3,18] Burada, toplumsal anlaşmanın *[pacte social]* temelinin mülkiyet, birinci koşulunun da herkesin kendine ait nimetlerden huzur içinde yararlanmayı sürdürebilmesi olduğunu bir kez daha hatırlamak gerekiyor. Gerçi aynı anlaşmayla her birey, açıkça dile getirmese bile, kamusal ihtiyaçları karşılamak üzere malından bir pay ayırmakla kendini yükümlü tutar; fakat bu yükümlülüğün temel yasayla çelişemeyeceği düşünülünce ve söz konusu ihtiyacın açıkça ortada olduğunun da katkıda bulunacaklar tarafından kabul edildiği varsayılınca, görülür ki bu pay ayırmanın yasal olması için gönüllü yapılması gerekir; fakat bu gönüllülük her yurttaşın ayrı ayrı rızasının alınması ve her birinin canı istediği kadar katkıda bulunması anlamında özel bir irade şeklinde değil -öyle olsaydı toplumsal bağlaşmaya düpedüz ters düşerdi- genel bir irade uyarınca, oy çokluğuyla ve katkının saptanmasında hiçbir keyfiliğe yer bırakmayacak şekilde, gelirle orantılı bir tarife üzerinden yerine getirilmelidir.

[3,19] Bu hakikat, yani vergilerin yasal olması için mutlaka halkın veya temsilcilerinin rızasıyla konması gerektiği fikri, bizzat Bodin de dahil olmak üzere siyasal hukuk alanında az çok ün yapmış bütün filozof ve hukukçular tarafından kabul edilmiştir. Bazıları görünüşte buna karşıt ilkeler koymuş olsalar bile, onları bu yola sevk eden özel güdüleri görmek kolaydır, ayrıca uygulamaya o kadar koşul ve sınırlama getirirler ki özünde bu yol da aynı kapıya çıkar: Zira "halk reddedebilmeli" ile "hükümdar istememeli" ilkeleri arasında hukuk önünde hiçbir fark yoktur; sadece kuvvet kullanmak söz konusu olduğunda ise, neyin meşru neyin gayri meşru olduğunu incelemenin hiçbir yararı yoktur.

[3,20] Halktan alınan maddi katkılar iki çeşittir: Bazıları reeldir, yani nesneler [mal mülk] üzerinden hesaplanır; diğerleriyse kişiseldir, yani kişi başına alınır. Her iki türe de yerine göre *vergi [impôt]* veya *katkı [subside]* adı verilir: Halk vereceği miktarı kendisi saptıyorsa, buna *katkı* denir; konmuş bir resmin *[taxe]* bütününü vermeyi kabul ediyorsa, o zaman bu bir *vergi*'dir.* *Yasaların Ruhu* kitabında, kişi başına vergilendirmenin daha çok köleliğe, varlık üzerinden [reel] vergilendirmeninse daha çok özgürlüğe uygun olduğu yazılıdır. Kişi başına saptanan miktarlar eşit olsaydı, bu görüş kesinlikle doğru olurdu, zira o zaman böyle bir vergiden daha oransız ve ölçüsüz bir şey olmazdı; oysa özgürlüğün ruhu ölçü ve oranları tam tamına gözetmekten ibarettir. Fakat kişi başına vergi, Fransa'da *kelle vergisi [capitation]* denilen verginin de olabileceği gibi, kişilerin maddi güçleriyle tam olarak orantılıdır ve böylece aynı zamanda hem reel hem de kişiseldir; en adaletli, dolayısıyla özgür insanlara en uygun düşen vergidir. Söz konusu ölçü ve oranları gözetmek ilk bakışta pek kolay gözükür, çünkü her bireyin toplum içinde sahip olduğu konuma [işe ve uğraşa] ilişkin olduklarından, esas alınacak göstergeler her zaman herkesin önündedir; fakat para hırsı, nüfuz ticareti ve hile, sırasında apaçık kanıtlardan bile sıyrılabildiğinden, vergilerin hesaplanmasında göz önünde tutulması gereken bütün öğelerin bu hesaba katıldığı enderdir. Birinci olarak, nicel oranlar göz önüne alınmalıdır; buna göre, bütün diğer faktörler aynı kalmak koşuluyla, komşusundan on kat fazla malı mülkü olan bir kişi ondan on kat fazla vergi ödemelidir. İkinci olarak, kullanıma ilişkin oranlar, yani gerekli olanla fazlalık [fu-

* Günümüzde *subside*, olgu ve terim olarak vergilendirme bağlamının dışında kalmıştır; hiçbir verginin miktarı verenlerce saptanmadığı gibi, terim de sadece herhangi bir kişi veya kuruluşa sağlanan mali yardım veya katkı anlamında kullanılmaktadır.

zuli] olanın ayrımı gelir; [buna göre] ancak geçinecek kadar varlığa sahip olan birey hiç vergi ödememelidir. Bunun üstünde varlığı olana konacak vergi ise, ihtiyaç duyulduğunda, geçinmek için gerekli miktarı aşan artık servetin tümüne kadar çıkabilir. Bu durumda o kişi, toplumsal konumu nedeniyle, aşağı tabakadan biri için fazlalık sayılacak varlığın kendisi için gerekli olduğunu ileri sürecektir, fakat bu, bir yalandır; zira bir soylunun da bir sığırtmaç gibi iki bacağı vardır, karnı da tıpkı onun gibi sadece bir tanedir. Üstelik gerekli olduğunu iddia ettiği bu servet kendisi için o denli az gereklidir ki övgüye layık bir amaç uğruna bundan vazgeçebilseydi, kuşkusuz toplumda daha çok saygı görürdü. Devletin acil bir ihtiyacını karşılamak üzere arabasını sattığı için işine yaya giden bir bakanın önünde halk yerlere kapanırdı. Son olarak, yasa hiç kimseye ihtişam ve debdebe içinde yaşamayı buyurmaz ve görgü kuralları ile gösteriş de hiçbir zaman hukuka karşı karine teşkil etmez.

[3,21] Hiç hesaba katılmayan, ama her zaman ilk sırada göz önüne alınması gereken bir üçüncü oran da her bireyin toplumsal bağlaşmadan sağladığı yarara ilişkin olandır; toplum zenginin uçsuz bucaksız servetini sımsıkı korurken, yoksula ancak kendi eliyle yaptığı sefil bir kulübeden yararlanma imkânını tanır. Toplumun bütün avantajları güçlüler ve zenginler için değil midir? Bütün paralı mevki ve makamlar onların elinde değil midir? Bütün kayırmalar, bütün bağışıklıklar onlara tanınmış değil midir? Toplumda saygınlığa sahip bir adam alacaklılarını atlatsa ya da başka dolandırıcılıklar yapsa bile ceza görmeyeceğinden emin değil midir? İnsanlara vurdurduğu değnekler,* yaptığı çeşitli zorbalıklar, hatta işlediği veya işlettiği

* Soyluların ve zenginlerin sıradan insanları uşaklarına dövdürmesi yaygın bir âdetti. En ünlü örnek, devrin büyük düşünürü Voltaire'in -gençliğinde- başına gelendir. Rousseau belki de ona gönderme yapıyor.

cinayetler bile hemen örtbas edilen ve altı ay sonra bütünüyle unutulan olaylar değil midir? Ama aynı adamın hele bir şeyi çalınsın, polis hemen seferber olur ve o zaman vay kuşkulandığı zavallı suçsuzların haline! Tehlikeli bir yerden mi geçiyor? Koruma görevlileri işbaşındadır. Arabasının dingili mi kırıldı? Herkes yardımına seğirtir. Kapısının önünde gürültü mü ediliyor? Bir sözüyle herkes susar. Kalabalıktan rahatsız mı oluyor? Bir işaretiyle herkes kenara çekilir. Bir yük arabası yoluna mı çıktı? Adamları arabacıyı dövmeye hazırdır. Beş para etmez aylak bir herifin yolculuğunda gecikme olmasındansa, işine gücüne giden elli dürüst yayanın ezilmesi adeta normal sayılır. Gördüğü bütün saygı ve yararlandığı bütün kayırmalar bu adama bir meteliğe bile mal olmaz; bunlar zenginliğin bedeli değil, zengin adamın hakkıdır. Yoksulun durumu ise ne kadar farklıdır! İnsanlığın ona borçlu olduğu ölçüde, toplum ondan bu alacağı esirger. Açtırmaya hakkı olduğu zaman bile bütün kapılar ona kapalı kalır; ara sıra adalet önünde hakkını tanıtsa bile, bu, diğerinin kayırma elde etmesinden daha zor ve zahmetli olur; görülecek bir angarya iş, çekilecek bir milis kurası olduğunda öncelik ona verilir; her zaman kendi yükünden başka, daha zengin komşusunun nüfuz ticareti yoluyla kendini bağışık tutturduğu yükünü de taşır; başına gelen en küçük kazada herkes ondan uzaklaşır; zavallı kağnıcığı devrilecek olsa, yardımına kimsenin koşmayacağı bir yana, oradan geçen genç bir dükün saygısız uşaklarının alaylarına, hakaretlerine hedef olmaktan kurtulabilirse ne mutlu! Tek kelimeyle, her türlü karşılıksız [olması gereken] yardım, tam ihtiyacı olduğu anda ondan kaçar, çünkü bunu ödeyecek imkânı yoktur! Ama dürüst bir kişiliğe, güzel bir kıza ve güçlü bir komşuya sahip olmak felaketine uğramışsa, asıl o zaman, ben onu mahvolmuş bir adam sayarım.

[3,22] Daha az önemli olmayan başka bir dikkate değer nokta da, yoksulların uğradığı kayıpların zenginlerinkine

göre çok daha zor yerine konabilir olduğu ve edinme güçlüğünün her zaman ihtiyaçla doğru orantılı olarak arttığıdır. Hiçle hiçbir şey yapılmaz; bu, fizikte olduğu gibi iş hayatında da doğrudur: Para paranın tohumudur ve ilk *pistol*'ü kazanmak bazen ikinci milyonu kazanmaktan daha zordur. Dahası var: Yoksulun bütün ödedikleri onun için bir daha yerine gelmemek üzere kaybolmuştur; ya zenginin elinde kalır ya da herhangi bir şekilde zenginin eline döner. Vergilerin getirisi de önünde sonunda sadece yönetimde yer alanlar ile onlara yaklaşanların eline geçtiğinden, bunların, kendi paylarına düşeni ödeyecek olsalar bile, vergileri artırmakta yabana atılmayacak çıkarları vardır.

[3,23] Bu iki toplum katmanının sosyal anlaşmasını birkaç sözcükle özetleyelim: *Senin bana ihtiyacın var, çünkü ben zenginim, sense yoksulsun; öyleyse aramızda bir anlaşma yapalım: Bana hizmet etme onuruna erişmene izin vereceğim, şu şartla ki, sana buyurma zahmetine girmemin karşılığı olarak elinde kalan az bir şeyi de bana vereceksin.*[33]

[3,24] Bütün bu hususlar özenle bir araya getirilirse şu sonuca varılır: Vergileri adaletli ve gerçekten oranlı biçimde dağıtmak için, bunların matrahları sadece mükelleflerin mal varlıklarıyla basit orantılı olarak değil, toplumsal konumları arasındaki farklarla ve servetlerinin "fazlalık" dereceleriyle doğru orantılı olarak saptanmalıdır. Bu, pek çok dürüst ve hesap bilir memurun her gün yaptığı, fakat Platon ve Montesquieu gibi büyük adamların ancak titreyerek ve Tanrı'dan ışık ve dürüstlük dileyerek üstlenebilecekleri, çok önemli ve bir o kadar da güç bir operasyondur.

[3,25] Kişi başına verginin bir başka sakıncası da ödeyene fazla ağır gelmesi ve fazla sert davranılarak tahsil edilmesidir; bununla birlikte, pek çok gelir kaybı olmasının önüne yine de geçilemez, zira bir insan için listelerden

veya kovuşturmalardan başım kurtarmak malım kaçırmaktan daha kolaydır.

[3,26] Halkın rahatsız olup olmayacağından çok vergi tahsilatının miktarına ve tahsilatın güvenliğine önem verilen bütün ülkelerde, bütün vergilendirme yöntemleri arasında, toprak üzerinden alınan "haraç" ya da dolaysız arazi vergisi [*taille réelle*] her zaman en avantajlısı sayılmıştır. Hatta köylünün tembelliğini silkelemek için üzerine vergi yüklenmesinin gerekli olduğu, ödeyecek vergisi olmazsa hiçbir şey yapmayacağı bile öne sürülebilmiştir. Fakat deneyim, dünyanın bütün halklarında bu gülünç ilkeyi yalanlamaktadır: Toprak, tarımcının pek az vergi ödediği Hollanda ve İngiltere'de, özellikle de hiçbir şey ödemediği Çin'de, en iyi ve en verimli biçimde işletilmektedir. Aksine, çiftçi, tarlasının getirisiyle orantılı olarak vergilendirildiği her yerde, toprağını işlemeden bırakmakta, sadece kendi geçimini sağlayacak kadar ürün almakla yetinmektedir. Zira zahmetinin meyvesini nasıl olsa yitirecek olan için hiçbir şey yapmamak kazançlı çıkmak demektir; ve çalışmaya ceza kesmek tembelliği ortadan kaldırmak için oldukça garip bir yoldur.

[3,27] Arazi veya ürünü üzerinden alınan verginin, özellikle aşırı oranda olursa, iki korkunç sakıncası vardır, ki uygulandığı bütün ülkeleri uzun vadede nüfus azalmasına ve mahvoluşa götürebilir.

[3,28] Birinci sakınca nakit dolanımı eksikliğinden ileri gelir, zira ticaret ve sanayi kırsal kesimin bütün parasını büyük kentlere çeker; vergi çiftçinin ihtiyaçlarıyla ürününün fiyatı arasında hâlâ mevcut olabilecek oranı da bozduğundan, para durmadan kente gelir, ama asla geri dönmez; kent zenginleştikçe ülke[nin öteki kesimleri] yoksullaşır, sefalete düşer. Arazi vergilerinin getirisi hükümdarın veya bankerlerin elinden tüccar ve zanaatkârların eline geçer. Bunun çok önemsiz bir parçasından fazla-

sını asla elde edemeyen tarımcı ise, her defasında aynı miktarı ödeyip her defasında öncekinden daha azını almak suretiyle sonunda tükenir. Sadece toplardamarları olan, ama atardamarları olmayan ya da atardamarları kanı ancak kalbin dört parmak uzağına kadar taşıyabilen bir insan nasıl hayatta kalabilir ki? Chardin'in dediğine göre,[34] İran'da hükümdarın ihtiyaç maddeleri üzerinden aldığı "haklar" [rüsum] yine o maddelerle ödenirmiş; aynı ülkede Darius'a kadar uygulandığına Herodotos'un da tanıklık ettiği bu usul,[35] belki sözünü ettiğim bu sakıncayı önleyebilirdi. Fakat bütün bu gelirlerden hükümdara en küçük bir payın ulaşacağına, ürünlerin ambarlarda çürümeyeceğine ve ateşin depoların çoğunu yakıp kül etmeyeceğine inanmakta doğrusu güçlük çekerim, meğerki İran'da kethüdalar, vekilharçlar, çeşitli idareci ve memurlar, depo bekçileri her yerdekinden farklı bir insan türüne mensup olsunlar...

[3,29] İkinci sakınca avantaj gibi görünen, ama fark edilinceye kadar kötü koşulları daha da ağırlaştıran bir durumdan ileri gelir. Bu, tahılın, üretildiği ülkede vergi yüzünden fiyatı artmayan ve mutlak gerekli bir ihtiyaç maddesi niteliğine karşın, miktarı azalsa bile fiyatı yükselmeyen bir nesne olmasıdır. Bunun sonucu, tahıl ucuz kalmaya devam ettiği halde birçok kişinin açlıktan ölmesi ve çiftçinin de satış değerinden düşemediği vergiyi ödeyen tek mükellef olarak kalmasıdır. Reel toprak vergisini, bütün mallardan alınan, onların fiyatlarını yükselten ve böylece satıcılardan çok alıcılar tarafından ödenen, öteki vergiler [rüsum] gibi düşünmekten sakınmalıdır. Zira bu harç ve resimler ne kadar yüksek olursa olsun, aslında gönüllü vergilerdir ve satıcı tarafından sadece satın aldığı mallar oranında ödenirler; satıcı da ancak sürümü oranında mal satın aldığından, özel kişilere kendi kurallarını dayatır. Fakat ürününü satsın satmasın, işlediği toprak için

belli dönemlerde vergi ödemek zorunda olan çiftçi, ürününe istediği fiyatın verilmesini beklemek imkânına sahip değildir; ürünü kendi ihtiyacı için satmasa bile, vergiyi ödemek için satmak zorunda kalacaktır, öyle ki bazen ürünün fiyatını düşük tutan şey verginin dayanılmaz ağırlığıdır.

[3,30] Dikkate değer bir başka nokta da, ticaret ve sanayiden gelen kaynakların, parayı bollaştırarak arazi vergisini daha dayanılır hale getirmek bir yana, daha da ağırlaştırmasıdır. Bir devlette para miktarının az veya çok olmasının, ona dışarıda az veya çok saygınlık ve kredi sağlasa da, yurttaşlarının gerçek servetlerini hiçbir şekilde değiştirmediği ve onların yaşam düzeylerini ne düşürdüğü ne de yükselttiği apaçık bir gerçektir; ama ben bunun üzerinde fazla durmayacağım. Buna karşılık iki önemli noktayı dikkatlere sunacağım. Birincisi, devletin elinde ihtiyaç maddesi fazlası bulunmadıkça ve para bolluğu da bunların dışarı satımından kaynaklanmadıkça, bu bolluktan sadece ticaretin yapıldığı kentlerin etkileneceği ve bundan dolayı köylünün görece daha da yoksullaşmış olacağıdır. Diğeri ise paranın çoğalmasıyla bütün malların fiyatı yükseleceğinden, vergilerin de aynı oranda artması gerekecek, öyle ki çiftçi, kaynakları artmadığı halde daha ağır bir yük altına girmiş olacaktır.

[3,31] Görülmelidir ki, toprak üzerinden konulan vergi (*la taille*) gerçek anlamıyla toprağın ürününden alınan bir vergidir. Oysa ürün üzerinden ve alıcı tarafından ödenen bir vergiden daha tehlikeli hiçbir şey olmadığını herkes kabul etmektedir. Peki, bu verginin çiftçi tarafından ödenmesi durumunda kötülüğün yüz misli artacağı nasıl oluyor da görülmüyor? Devletin geçim olanaklarını ta kaynağında vurmak değil midir bu? Olabildiğince dolaysız bir biçimde ülke nüfusunun azalmasına ve dolayısıyla uzun

vadede ülkenin mahvolmasına çalışmak değil midir? Zira bir ulus için insan kıtlığından daha büyük kıtlık olamaz.

[3,32] Vergi matrahlarını belirlemede görüşlerini basit parasal hedeflerden daha ötelere yöneltmek, ağır vergi yüklerini yararlı yönetim kurallarına dönüştürmek ve halkın kafasında "galiba bütün bunlar vergi gelirini artırmaktan çok ulusun refahını sağlamak için yapılıyor" düşüncesini uyandırmak, ancak gerçek devlet adamından beklenecek bir davranıştır.

[3,33] Ülkenin ihtiyacı olmadığı halde insanların açgözlülükle aradığı yabancı malların ithalatından, üretim fazlası olmamakla birlikte yabancıların vazgeçemediği yerli malların ihracatından, yararsız ama yüksek getirisi olan ürünlerden, sadece zevk ve gösteriş için üretilen nesnelerin kentlere girişinden ve genel olarak bütün lüks eşya ve ürünlerden alınacak vergi ve resimler bu çifte hedefe ulaşmayı sağlayacaktır. Servet eşitsizliklerinin sürekli biçimde artmasının, yığın yığın gereksiz emekçi ve hizmetçinin zenginlerin kapısında kul olmasının, kentlerde aylak insanların çoğalmasının ve kırsal kesimlerin boşalmasının önüne, ancak yükü zengine yıkarak yoksula nefes aldıran bu tür vergilerle geçilebilir.

[3,34] Nesnelerin fiyatlarıyla üzerlerine konan vergi ve resimler arasında öyle bir oran gözetilmelidir ki, özel kişilerin açgözlülüğü kârların yüksekliğine kapılarak hileli yollara fazla eğilim göstermesin. Ayrıca, gizlenmesi en zor mallar [vergilendirilmek üzere] tercih edilmek suretiyle, vergi kaçırma kolaylığının giderilmesi de lazımdır. Son olarak, mala konan vergiyi o malı satan değil, kullanan ödemelidir; zira [aksi takdirde] üzerine yüklenen vergilerin çokluğu, satıcıyı daha güçlü bir güdüyle bunlardan kaçma yollarını aramaya -ve bulmaya- sevk edecektir. Dünyada vergilerin en yüksek olduğu ve en iyi ödendiği ülke Çin'de değişmez usul budur: Satıcı hiçbir şey ödemez, vergiyi yalnızca alıcı

öder ve bu yüzden hiçbir homurdanma veya ayaklanma da çıkmaz; çünkü buğday ve pirinç gibi temel ihtiyaç maddeleri tamamen vergiden bağışık olduğundan halk ezilmemiş, vergiler de yalnız hali vakti yerinde kişilere yüklenmiş olur. Kaldı ki bütün bu önlemler de vergi kaçakçılığı korkusundan ziyade, hükümetin özel kişileri yasadışı çıkar sağlama dürtüsüne karşı korumak için göstermesi gereken dikkatten kaynaklanmalıdır, zira bu dürtü onları kötü yurttaşlar yapmakla kalmaz, çok geçmeden dürüstlükten nasibi olmayan ahlaksız insanlar haline de getirir.

[3,35] Üniformalı uşaklardan, at ve arabalardan, kristal aynalar, avizeler ve yaldızlı mobilyalardan, ağır ve süslü kumaşlardan, konakların park ve bahçelerinden, her tür seyirlik oyunlar ve ozanlık, şarkıcılık, oyunculuk gibi her türlü boş uğraşlardan, tek kelimeyle bütün bu eğlence, aylaklık ve lüks nesnelerinden -ki bunlar zaten hep göz önündedir, tek amaçları kendilerini göstermek olduğu ve görülmedikleri takdirde anlamsız kalacakları için kimseden saklanamazlar- yüksek vergiler alınsın! Mutlak surette gerekli olmayan şeyler üzerinden alındığı için böyle vergilerin keyfi olacağından da korkulmasın; zira insanların bir kez lüksün tadına varınca ondan vazgeçebileceklerini sanmak onları çok yanlış tanımak demektir; en gerekli şeylerden bile yüz kere daha kolaylıkla vazgeçerler ve utançtan ölmektense açlıktan ölmeyi tercih ederler. Zengin görünmek tutkusu nesnelerin fiyatını ve verginin maliyetini de boş gururu beslemek için kullanınca, harcamaların artması sadece onların [ne pahasına olursa olsun] karşılanması için yeni bir neden oluşturacaktır. Zenginler var oldukça yoksullardan farklı olmak isteyeceklerdir;[36] devlet de kendine, bu ayrım üzerine kurulacak gelirden daha az maliyetli ve daha garantili bir gelir kaynağı bulamaz.

[3,36] Aynı nedenlerle sanayi de maliyeyi zenginleştirecek, çiftçinin yükünü hafifleterek tarımı canlandıracak

ve yavaş yavaş bütün servetleri bir devletin gerçek gücünü oluşturan orta düzeye yaklaştıracak olan böyle bir iktisadi düzenden hiçbir zarar görmeyecektir. Vergilerin bazı alışılmış eski uygulamaların daha çabuk ortadan kalkmasına katkıda bulunabileceğini itiraf ederim; ama bu, her zaman yerlerine maliyeye hiçbir şey yitirtmeksizin işçiyi kazançlı çıkaracak yenilerini koymak için olacaktır. Kısaca, varsayalım ki devletin anlayışı her zaman vergileri servetlerdeki "fazlalık" üzerinden tarhetmek olsun; bu takdirde iki durumdan biri meydana gelecektir: Ya zenginler "fazlalık" harcamalarından vazgeçip yararlı harcamalara yönelecekler ve bunlar da devlete yarar olarak geri dönecektir; o zaman bu vergi tarh sistemi en iyi gösteriş-karşıtı yasalarla *[lois somptuaires]* aynı sonucu vermiş olacaktır; özel kişilerin harcamalarıyla birlikte ister istemez devletinkiler de azalacak, maliye ise bu suretle daha az gelir elde etmiş olmayacak, zira öncesine göre çok daha az harcama yapmak durumunda kalacaktır. Ya da eğer zenginler savurganlıklarını hiçbir şekilde azaltmazlarsa, o zaman maliye devletin gerçek ihtiyaçlarını karşılamak için aradığı kaynağı vergi gelirlerinde bulacaktır. Birinci durumda, maliye yapmak zorunda kalmadığı harcamalar kadar zenginleşir; ikinci durumdaysa, özel kişilerin fazlalık harcamalarından dolayı yine zenginleşir.

[3,37] Bütün bunlara, siyasal hukuk alanına giren ve her şeyi bizzat yapma meraklısı hükümetlerin önemle dikkat etmeleri gereken bir ayrımı da ilave edelim. Kişi başına ve temel ihtiyaç maddeleri üzerinden alınan vergilerin, doğrudan doğruya mülkiyet hakkına ve dolayısıyla toplumun temeline saldırdıkları için, halkın veya temsilcilerinin açık ve kesin rızasıyla konmadıkları takdirde, her zaman tehlikeli sonuçlar doğurmaya elverişli olduklarını söylemiştim. İnsanların gerektiğinde kullanmaktan vazgeçebilecekleri nesneler üzerinden alınan resim veya harçlarda durum böy-

le değildir; zira o zaman özel kişi, [nesneyi kullanmasa da] vergiyi mutlaka ödemek zorunda olmadığından, [ödediği takdirde] katkısı gönüllü sayılabilir; öyle ki her yurttaşın özel rızası genel rızanın yerini tutabilir, hatta bir bakıma onu varsaydırabilir: Zira ancak ödemeye gönüllü olanlara yüklenen bir vergiye halk neden karşı çıksın ki? Bana sorarsanız, ne yasalarla men edilmiş ne de örf ve âdetlere aykırı olan ve hükümetçe gerektiğinde yasaklanabilen her şeye, hiç kuşkusuz hükümet tarafından belli bir harç veya resim karşılığında izin verilebilir. Örneğin, hükümet arabaların kullanılmasını yasaklayabiliyorsa, arabalar üzerine vergi koymaya da haydi haydi yetkilidir; böylece söz konusu âdet de, akıllıca ve yararlı bir yoldan yasaklanmaksızın kınanmış olur. O zaman vergiye, getirisi cezalandırdığı kabahati telafi eden bir tür para cezası gözüyle bakılabilir.

[3,38] Belki de Bodin'in *imposteurs** adını verdiği, vergileri koyan *[imposer]* ya da düşünenlerin, zengin sınıfa mensup oldukları için, kendi aleyhlerine başkalarını kayırmayı ve yoksullar nefes alsın diye onların yükünü üstlerine almayı akıllarına bile getirmeyeceklerini ileri sürerek bana itiraz edenler çıkacaktır. Fakat böyle fikirleri ciddiye almamak lazımdır. Eğer her ulusun içinden hükümdarın insanları yönetmekle görevlendirdiği kişiler "meslek icabı" onların düşmanıysalar, bunların insanları mutlu etmek için ne yapmaları gerektiğini araştırmak zahmetine değmez.

* *Imposteur* sözcüğü Rousseau zamanında da bugünkü gibi "sahtekâr, düzenci, aldatıcı" anlamına geliyordu.

Notlar

Mehmet Ali Ağaoğulları'nın Notları

[1] Örneğin Aristoteles (MÖ 384-322), *Politika* adlı yapıtında, aile yönetimi ile *polis* yönetimi arasında bir farklılık gözetse de, aile babasının köleleri, çocukları ve eşi üzerindeki hükmünün sırasıyla devletlerde görülen despotik yönetime, kral yönetimine ve politik yönetime denk düştüğünü ileri sürer. Aynı şekilde, egemenlik (*souveraineté*) kavramının yaratıcısı ve egemenlik kuramının önemli düşünürü Jean Bodin (1529-1596), devletin özellikle egemenliği içermesi bakımından aileden farklı olduğunu belirtmekle birlikte, aile içindeki otorite ile devlet otoritesi arasında bir benzerlik kurar, hatta egemenin erkini aile babasının erkinden türetir: *"Her devletin gerçek kaynağı ve kökeni ailedir... İyi yönetilen aile, devletin gerçek suretidir ve ailedeki erk, egemen erke benzer. Ayrıca evin doğru yönetimi, devlet yönetiminin gerçek modelidir."* (*Les six livres de la République*, Librairie Générale Française, Paris, 1993, I, 2, s. 64-65.)

[2] Bir eşitlik düşünürü olarak kabul edilen Rousseau, kadın-erkek eşitliğine kesinlikle inanmaz. Bu konuya ilişkin görüşlerini, özellikle *Emile ou de l'éducation* (*Emile ya da Eğitim Üzerine*) adlı yapıtının 5. kitabında hiçbir kuşkuya yer vermeyecek denli açıkça ortaya koyan Rousseau'ya göre, kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik, cinsiyet farkına dayanır, dolayısıyla doğal bir niteliğe sahiptir: *"Cinsiyete bağlı olmayan her şey bakımından, kadın erkektir... Cinsiyete bağlı olan her şey bakımından ise, kadın ile erkek arasında farklılıklar vardır."* Bu doğal farklılıklar, iki cinsiyetin, aralarındaki toplumsal ve ahlaki ilişkiler açısından farklı tutum ve davranışlar sergilemeleri, farklı roller ve işlevler üstlenmeleri gerektiğini ortaya koyar: *"Erkek aktif ve güçlü, kadın ise pasif ve zayıf olmalıdır; biri zorunlu olarak istemeli ve yapabilmelidir; diğerinin ise az direnmesi yeterlidir... Kadın hoşa gitmek ve hükmedilmek için yaratıldığından, erkeği kışkırtmak yerine onun hoşuna gitmelidir."* Kadının, ödevleri konusunda erkekten eşitsiz olduğu için yakınmasına

da gerek yoktur. Çünkü *"bu eşitsizlik, ne insani bir kurumdur ne de önyargının eseridir, fakat akıldan kaynaklanır."* Dolayısıyla kadın, aklın ya da doğanın kendisine biçtiği görevleri yerine getirmelidir. Rousseau'nun deyişiyle, *"kadının yalnızca sadık olması yeterli değildir, ayrıca kocası, yakınları ve herkes tarafından böyle görülmesi gerekir. Kadın, alçakgönüllü, dikkatli, sakınımlı olmalı ve başkalarının gözünde olduğu gibi kendi vicdanında da erdemi yaşamalıdır." "Arzuları ve gereksinimleri bakımından erkeğe bağımlı olan kadın,... itaat etmek için yaratılmıştır."* Öyle ki her kadın, *"bir kocanın adaletsizlikleri ile haksız davranışlarına bile yakınmadan katlanabilmeyi öğrenmelidir küçük yaşta."* (Tüm alıntılar: *Emile ou de l'éducation*, Librairie Aristide Quillet, Paris, MCMXXVIII, V, s. 139-158.)

Rousseau, kadına ilişkin bu görüşlerinden ötürü, kız ile erkek çocukların ayrı bir eğitimden geçirilmesini savunur ve kadını hiçbir yapıtında yurttaşlık statüsüne layık görmez. Kısacası, ona göre, doğası gereği çocukluğunda babasının, evlendiğinde de kocasının boyunduruğu altında olan (ya da olması gereken) kadının, siyasal toplumun (seçme ve seçilme haklarıyla bezenmiş) tam bir üyesi olması mümkün değildir. 1789 Fransız Devrimi'nin erkek devrimcileri de, gerek insanlığın başyapıtı olarak ilan ettikleri *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nde, gerekse hazırladıkları çeşitli anayasalarda Rousseau'nun izinden gidip kadınlara yurttaşlık hakkı tanımayacaklardır.

[3] Rousseau, bu konuya ilişkin olarak *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (ki Türkçeye *"İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı"* diye çevrilmiştir) adlı yapıtında şu görüşlere yer verir: *"Doğa yasası gereği baba, yardımı oğlu için gerekli olduğu sürece onun efendisidir; bu dönem geçtikten sonra eşit olurlar; o zaman, babadan tümüyle bağımsız olan oğul, babaya itaat etmek değil, sadece saygı göstermek zorundadır; çünkü minnettarlık duygusu yerine getirilmesi gereken bir ödevdir, ama istenebilecek bir hak değildir. Siyasal toplumun babanın iktidarından türediğini söylemek yerine, tersine bu iktidarın asıl gücünü siyasal toplumdan elde ettiğini söylemek gerekir."* (Garnier-Flammarion, Paris, 1971, s. 224).

[4] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi (Du contrat social)* yapıtında, köleliğin doğal olduğunu ileri süren Aristoteles'i şöyle eleştirir: *"Aristoteles,... insanların yaradılıştan eşit olmadıklarını, kimisinin köle olmak, kimisinin de hükmetmek için dünyaya geldiklerini söylemişti. Aristoteles haklıydı, fakat sonucu neden yerine koyuyordu. Kölelik içinde doğan her insan, köle olarak dünyaya gelir, bu kuşku götürmez. Köleler, zincirleri içinde her şeyi yitirirler, hatta zincirlerinden kurtulma isteklerini bile: Köleliklerini sever olurlar, tıpkı Odysseus'un o hayvanlara yaraşır yaşamlarını seven arkadaşları gibi. Doğal olarak köleler varsa, doğaya aykırı olarak köle oldukları içindir bu. İlk köleleri köle yapan kaba güçtür, köle olarak kalmalarının nedeni ise alçaklıklarıdır... Kölelik ile hak sözcükleri, birbiriyle çelişir; biri ötekinin varlığını yadsır."* (*Du contrat social*, Seuil, Paris, 1977, I, II, s. 174 ve I, IV, s. 181.)

[5] Rousseau, 1762'de Cenevre Cumhuriyeti'nin *Toplum Sözleşmesi* ile *Emile*'i mahkûm etmesinin ardından, o güne dek "idealize" ettiği Cenevre'nin gerçekte bir cumhuriyet (ya da demokrasi) olmadığını ve bir değil, fakat 25 zorba tarafından yönetildiğini ileri sürer. 1764'te yayımladığı *Lettres écrites de la montagne (Dağdan Yazılmış Mektuplar)* kitabında, Cenevre'nin en üst yönetim organı olan 25 üyeli Küçük Konsey'ini Peloponnesos Savaşları'ndan sonra Atina'da MÖ 404-403 yıllarında hüküm sürmüş olan oligarşik "Otuzlar Tiranlığı" ile kıyaslayıp çok sayıdaki zorbanın az sayıdaki zorbaya yeğlenmesi gerektiğini ima eder: *"Keyfi bir iktidarın köleleri olan yurttaşlar, savunmasız olarak 25 despotun lütfuna bırakılmışlardır. Atinalıların, hiç değilse 30 despotu vardı."* (Librairie E. A. Lequien, Paris, MDCCCXXI, Lettre 7, s. 365).

[6] Sir Robert Filmer'ın (1588-1653) bu yapıtının tam adı, *Patriarcha or the Natural Power of the Kings*'tir (*Baba İktidarı ya da Kralların Doğal İktidarı*). Kral I. Charles'ın iktidarı döneminde yazılmış olan bu yapıt, yazarının ölümünden sonra ancak 1680 yılında yayımlanmıştır. Filmer, *Patriarcha*'da, kralın iktidarının babanın otoritesinden türediği için doğal olduğunu ileri sürmüş ve Kutsal Kitap'ı yorumlayarak Adem'in ilk kral olduğunu ve I. Charles'ın ülkeyi onun İngiltere'deki en büyük mirasçısı sıfatıyla yönettiğini savunmuştu. Rousseau'nun Filmer'ın savını çürütmek amacıyla kitaplar yazdıklarını belirttiği iki ünlü kalemden biri Locke, diğeri Sidney'dir. John Locke (1632-1704), 1688 İngiliz Devrimi'nden iki yıl sonra yayımladığı *Two Treatises of Civil Government (Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme)* adlı yapıtının ilk incelemesinde *Patriarcha*'nın içerdiği çelişkileri sergileyerek Filmer ile hesaplaşmış, ikincisinde ise devlet iktidarının insanlar tarafından bir sözleşmeyle kurulduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Algernon Sidney'in (1622-1683) *Discourses Concerning Government (Yönetim Üzerine Söyleyler)* adlı yapıtı, Locke'unkinden daha öncedir. Ancak 1680-1683 yılları arasında yazılmış olan bu yapıt, Sidney'in II. Charles döneminde idam edilmesinden çok sonra, 1698'de basılabilmiştir. Sidney, bu çalışmasında, Filmer'ın teolojik ve metafizik kanıtlarını teker teker çürütme yoluna gitmiş ve devlet iktidarının kökenine halkı yerleştirmiştir.

[7] Birinci notta belirtildiği üzere, Aristoteles, her ne kadar aile yönetimi ile devlet (*polis*) yönetimi arasında belli koşutluklar kurarsa da, devletin özde farklı olduğunu ve baba otoritesi ile devlet iktidarının birbirine karıştırılmaması gerektiğini açıkça dile getirir. Mete Tunçay'ın Türkçeye çevirdiği *Politika*'nın hemen başında şu cümleler yer almaktadır: *"Bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi'yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz. Devlet adamıyle devlet, kralla uyrukları, aile reisiyle ev halkı, efendiyle köleleri arasındaki ilişkilerin hep aynı olduğunu sanmak yanlıştır. Aralarında yalnızca büyüklük değil, nitelik farkı da vardır."* (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 7).

[8] Siyasal toplumu insan bedenine benzeten bu organizmacı yaklaşım, tarih boyunca birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Bunun ilk örneklerinden

birisini Platon'da (MÖ 427-347) görmek mümkündür: *"Devlet, tek bir insan gibi değil midir? Örneğin, bir insan parmağından yaralansa, cam ve bedeni onları yöneten başla birlikte bu yaranın acısını duymaz, parçanın derdi bütünün derdi olmaz mı? İnsanın parmağının ağrıması bu demek değil midir? Ne kadar küçük bir parçamız olsa, onun derdiyle dertli, keyfiyle keyifli olmuyor muyuz? O iyi olunca, iyileştik demiyor muyuz?... Onun için de tek bir insana benzeyen devlet, en iyi yönetilen devlettir diyebiliriz. Böyle bir devlette de yurttaşların başına iyi kötü ne gelirse gelsin, devlet bunu kendi başına gelmiş sayacak, onunla sevinecek, onunla dertlenecektir."* (*Devlet*, Çev: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, 462 c-e, s. 151).

Hıristiyan düşünür Salisbury'li John (1115-1180) ise, 1159 tarihli *Policraticus* adlı yapıtında, çok daha ayrıntılı bir benzetme yapar: *"Bizde dine bağlılığı yaratan ve aklımıza yerleştiren Tanrı'ya tapınmayı ileten şeyler bir devletin yapısında ruhun yerini doldurur. Bunun için dinsel uygulamayı yönetenler gövdenin ruhu olarak görülmeli ve onlara saygı gösterilmelidir... İnsan gövdesinde başın ruh tarafından uyarılıp yönetilmesi gibi, devletin gövdesinde de başın yeri, sadece Tanrı'nın uyruğu olan, O'nun görevini yerine getiren ve O'nu dünyada temsil eden prens tarafından doldurulur. Yüreğin yeri iyi ve kötü işleri başlatmakla görevli Senato tarafından doldurulur. Gözlerin, kulakların ve dilin görevlerini yargıçlar ve valiler yüklenmişlerdir. Memurlar ve askerler ellerin karşılığıdır... Maliye memurları ve koruyucular,... aşırı istekler yüzünden bozulurlarsa ve biriktirdiklerini alıkoyarlarsa sayısız ve iyileştirilemez hastalıklar yaratan mide ve bağırsaklarla karşılaştırılabilirler... Çiftçiler, daima toprağa yapışık oldukları, toprakta yürüyüp gövdeleri ile çalıştıkları ve sendelemeye sebep olan taşlara daha fazla rastladıkları için başın özel dikkatini ve öngörüşünü gerektiren ayaklar gibidir."* (Mete Tunçay (der.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 1*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 249-250.)

Platon ya da Salisbury'li John gibi düşünürlerin organizmacı yaklaşımı benimsemelerinin temel nedeni, siyasal toplumun kökeni sorununu, ya devlete doğallık atfederek ya da devletin Tanrı yaratısı olduğunu savunarak çözmek istemeleridir. Rousseau'nun böyle bir amacının olmadığı çok açıktır. Rousseau, elinizdeki bu yapıtında, siyasal toplumun doğal olmadığını vurgulamakla birlikte, onun insanlar tarafından nasıl ortaya çıkarıldığı sorunuyla ilgilenmez. Önceki ve sonraki yapıtlarında, devletin kökeninde, yönetimin aldığı biçime göre güç ile fetihin, (bu makalenin [3,23] no'lu paragrafında sözünü ettiği) "yalancı sözleşme"nin ya da *Toplum Sözleşmesi*'nde açıkladığı "doğru" sözleşmenin bulunabileceğini ortaya koyar. Burada, var olduğunu saptamakla yetindiği siyasal toplumu insan bedenine benzetmesindeki amacı, devletin bir bütün olduğunu ve bütünlüğün farklı işlevler ile (hemen ardından sözünü edeceği) ortak ya da genel irade sayesinde sürdürüldüğünü vurgulamaktır.

[9] Lakedaimonya'daki (Sparta'daki) bu uygulama, yurttaş çocuklarının eğitiminin bir parçasını oluşturmaktaydı. Arif Müfid Mansel'in deyişiyle, *"çocukların teşebbüs yeteneği, zekâ ve cerbezelerini artırmak için bunlar hırsızlık yapmaga ve en çok yiyecek ve içecek çalmaga teşvik edilir, hırsızlık esnasında yakalananlar bir suç işlediklerinden ötürü degil, yakayı ele verdiklerinden ötürü dayakla cezalandırılırdı."* (*Ege ve Yunan Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 116.) Genel iradenin ne olduğunu açıklayabilmek için bu örneği kullanan Rousseau'ya göre, Lakedaimonyalı çocuklar için belli koşullarda kabul edilmiş olan "açıkgözlülüğün" hırsızlık olarak, bu "hırsızlığın" bir suç teşkil edecek adaletsizlik ya da ahlaksızlık olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Çünkü bu uygulama, Sparta'daki genel iradenin bir ifadesidir. Demek ki, genel iradenin özde mutlaklığı, biçimsel bakımdan göreceli olmasını engellemez. Her siyasal toplumun kendine göre bir genel iradesi vardır ve her genel irade bir diğerine göre özeldir.

[10] Bir siyasal toplumun ya da bir devletin genel iradesinin diğerlerine göre özel olmasının sonucu, "uluslararası" ya da devletler arası düzeyde doğa yasasının, yani potansiyel olarak savaşın hüküm sürdüğü anlamına gelir. Rousseau'ya göre, devletler arasındaki ilişkilerde hepsini bağlayan evrensel pozitif yasalar olmadığından, tek belirleyici olan doğa yasasadır. Bu paragrafta sorun oluşturan ve açıklanması gereken kavram, "doğa yasası" kavramıdır. Rousseau burada, doğa durumuyla ilişkilendirdiği "doğa yasası" kavramına, Hobbes'un (1588-1679) bir insanın (ya da bir toplumun) *"kendi yaşamını korumak ve kendi yargısı ve aklıyla bu amaca varmaya en uygun saydığı her şeyi yapmak için kendi gücünü dilediği gibi kullanma özgürlüğü"* (*Leviathan*, Editions Sirey, Paris, 1971, I, XIV, s. 128) olarak tanımladığı "doğal hak" anlamını yüklemektedir.

Böyle olunca, bütün dünya tek bir siyasal toplum olarak algılansa bile, üyeleri olan devletler için geçerli olan genel irade aslında doğa yasasından başka bir şey değildir. Daha açıkçası, tüm insanlık için geçerli olabilecek ve dünya üzerinde barış ile huzuru sağlayabilecek evrensel bir genel irade yoktur. Dolayısıyla, her devletteki genel irade o ülkede barışı sağlar, ama birbirlerine göre özel olan çeşitli genel iradelerin sürekli bir güç ilişkişi içinde olmaları, yeryüzünü bir savaş alanı haline çevirir. Rousseau, bu durumdan *Projet de paix perpétuelle* adlı yapıtında şöyle yakınmaktadır: *"Her birimiz yurttaşlarımızla toplum durumu, dünyanın geri kalanıyla ise doğa durumu içine girerek özel savaşları engelledik, ama bunlardan bin defa daha korkunç olan genel savaşları ateşledik; bazı insanlarla birleşerek, gerçekte insan türünün düşmanları olduk."* (Aktaran: Victor Goldschmidt, "Individu et communauté chez Rousseau", *Pensée de Rousseau* -ed. Genette ve Todorov-, Seuil, Paris, 1984, s. 148-149).

[11] Rousseau, insanın doğası gereği her şeyden önce kendisine öncelik verdiği düşüncesinden hareketle, tam anlamıyla yurttaşlık bilincini kazanamamış ki-

şilere içkin bireysel iradelerin ya da bu tür insanların oluşturduğu her türlü topluluklara içkin özel iradelerin genel irade ile çelişeceğini, dolayısıyla genel iradenin tecelli etmesine engel oluşturacağını kabul eder. Bireysel iradelere ilişkin bu görüşünü, *Toplum Sözleşmesi*'nde şöyle dile getirir: *"Her bireyin, insan olarak sahip olabileceği özel iradesi, yurttaş olarak sahip olduğu genel iradeye aykırı ya da karşıt olabilir. Özel çıkarı, ortak yarardan apayrı bir yönde seslenebilir ona."* Bu durum da, "siyasal bedenin yıkımına neden" olabilir (*Du contrat social*, I, VII, s. 246). Aynı yapıtta, topluluk iradelerinin kendi üyelerine göre genel olmakla birlikte bütüne (halka, devlete) göre özel bir nitelik taşıdığım belirtip ülkede dernek, sendika, parti gibi toplulukların ya da birleşmelerin yer almaması gerektiğini vurgular: *"Genel iradenin kendini tam anlamıyla ortaya koyması için, devlet içinde ayrı ayrı birleşmeler olmamalı ve her yurttaş kendi görüşünü dile getirmelidir."* (II, III, s. 253.)

[11] Rousseau, burada, bireysel iradeler ile özel iradelerden başka kamusal kararlarda beliren halkın iradesinin de genel iradeye aykırı olabileceğini kabul eder. Ayrıca biraz ilerideki [I,5] no'lu paragrafta, halk yerine ulus sözcüğünü kullanarak, ulusun aldığı kararın genel iradeyi dile getireceğinin kesin olmadığını yazar. *Toplum Sözleşmesi*'nde ise, bu kez halk yerine herkes sözcüğünü kullanmayı yeğleyerek şu yargıda bulunur: *"Herkesin iradesi ile genel irade arasında çoğu zaman büyük ayrım vardır; genel irade yalnızca ortak çıkarı göz önünde tutar; herkesin iradesi ise özel çıkarı gözetir ve özel iradelerin toplamından başka bir şey değildir."* (II, III, s. 252).

Bütünün (yani halkın) yararını gözeten genel irade, halkın iradesi olmak zorunda değil midir? Daha sonraki yapıtlarında, açıkça savunacağı halk egemenliği anlayışı da bunu gerektirmez mi? Öyleyse nasıl oluyor da Rousseau, halkın kararlarının, ulusun iradesinin ya da herkesin iradesinin her zaman genel irade ile örtüşmediğini ileri sürebilmektedir? Burada, ciddi bir çelişki söz konusudur. Ama Rousseau'nun, duruma göre, halk kavramına biri "somut" diğeri "soyut" iki farklı anlam yüklediği anlaşılırsa, bu çelişki ortadan kalkar: Tam anlamıyla yurttaşlardan oluşan halk "soyut halk"tır ve o her zaman genel iradeyi dile getirir. Oysa "somut halk", yurttaşlık bilincine erişememiş ya da yurttaş kılınamamış kişilerden meydana gelir. Bu kişiler bireysel iradeleri ile çeşitli topluluklara özgü özel iradelerin hükmü altında olduklarından, somut halkın karar alırken ortaya koyduğu irade bildirimi genellikle genel iradeye ters düşmektedir. Bu bakımdan, böyle bir halkın olduğu bir yerde, oy çokluğunun genel iradeyi yansıtmayacağı açıktır. Rousseau'nun deyişiyle, *"İradeyi genel irade yapan şey, oyların sayısından çok, oyları birleştiren ortak çıkardır."* (*Du contrat social*, II, IV, s. 254).

Rousseau'nun yüceltiği halk, kendilerini tümüyle siyasal topluma adayıp salt ortak yararı işaret eden yurttaşların oluşturduğu "soyut halk"tır. Buna karşılık Rousseau, çeşitli yapıtlarında "herkes" ya da "kalabalık" olarak da nitelendirdiği "somut halk"a kesinlikle güvenmez. Bu görüşünü *Toplum Sözleşmesi*'nde şöyle dile getirir: *"Halk, kendiliğinden iyiyi ister hep, ama*

kendi başına iyiyi her zaman göremez. Genel irade her zaman doğrudur, fakat onu yönlendiren anlayış her zaman aydınlanmış değildir... Halk, hiçbir zaman yozlaştırılamaz, ama çoğu kez aldatılır." (II, VI, s. 260 ve II, III, s. 252). İşte halk bireysel ve özel iradelerin aldatmasına ve saptırmasına açık olduğu içindir ki, Rousseau, bu halkın (yani "somut halk"ın) iradesinin genel iradeye aykırı olabileceğini vurgulamaktadır.

[13] Rousseau, bu cümlede büyük bir olasılıkla, politikacıların, bilginlerin, hatiplerin (kısacası demagogların) kandırıp yönlendirdiği Atina halkının Sokrates'i (MÖ 469-399) ölüme mahkûm etmesine göndermede bulunuyor. Demek ki ona göre, Atina'nın gerçekte bir demokrasi olmamasının asıl nedeni, kararları halkın vermesine karşın, bu "somut halk"ın bu tür kişilerin etkisinde kalarak genel iradeyi dile getirmemesi, kısacası Atina'nın genel irade tarafından yönetilmemesidir.

[14] Machiavelli'nin bu yöndeki "taşlamaları", özellikle Türkçeye farklı çevirmenler tarafından *"Prens"* ya da *"Hükümdar"* adıyla çevrilmiş olan *Il Principe* yapıtında yer almaktadır. Rousseau, "insanlık haklarını talep etmeye cüret eden filozoflar" derken, büyük bir olasılıkla John Locke, Samuel Pufendorf (1632-1694), David Hume (1711-1776) ya da o dönemde yakın dostu olan Denis Diderot (1713-1784) gibi "filozofları" işaret etmektedir.

[15] Kamusal özgürlük (yani bireylerin ve halkın hakları, çıkarları, özgürlükleri) ile yönetimin yetkesini (yani devletin otoritesini, yasaların egemenliğini, adaleti) bağdaştırmak olan bu güçlük, bir bakıma Rousseau'nun siyasal yapıtlarının ele alıp çözüme kavuşturmaya çalıştığı temel sorunsaldır. Örneğin Rousseau, *Lettres écrites de la montagne*'da, "*bağdaştırılmaları hemen hemen olanaksız olan halkın hakları ile yönetimin yetkileri ya da yasaların egemenliği ile insanların erki*"ni (VIII, s. 367) bağdaştırmaya çalışacağını belirtir. *Toplum Sözleşmesi*'nde ise, yapıtının amacını şöyle ortaya koyar: *"İnsanları oldukları, yasaları da olabilecekleri gibi ele aldığımızda, toplum düzeninde meşru ve güvenli bir yönetim kuralı bulunup bulunamayacağını araştırmak istiyorum. Bu araştırmada, adalet ile yararlılık birbirinden ayrı düşmesin diye, hukukun izin verdiği ile çıkarın buyurduğunu sürekli olarak bağdaştırmaya çalışacağım."* (I, s. 235).

[16] Rousseau, pozitif yasayı genel iradeyle ilişkilendirerek böyle bir yargıya varmaktadır. Yasa *"genel iradenin gerçek işlemi"* (*Du contrat social*, III, XII, s.298) ya da *"genel iradenin kamusal ve resmi ifadesi"* (*Lettres écrites de la montagne*, VI, s. 326) olarak tanımlandığında, toplumda adaletin, özgürlüğün, eşitliğin, barışın neden sadece pozitif yasalar tarafından sağlanıp sürdürüldüğü daha anlaşılır olmaktadır.

[17] Platon, bu görüşünü *Nomoi (Yasalar)* adlı yapıtında ortaya koymuştur: *"Bence açık ki yasa koyucunun yasalarını çıkardığı kimsenin bu buyrugu, yani yasayı gönülden, bu nedenle de daha kolay öğrenerek kabul etmesi için... bütün yasaların birer girişi olmalıdır ve yasamaya başlarken her metnin önüne her birinin yapısına uygun bir giriş koymak gerekir."* (*Yasalar*,

çev. Candan Şentuna ve Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1988, 723a-c, s. 178-179).

[18] Rousseau, yasalara ilişkin bu değerlendirmesini Montesquieu'den (1689-1755) "ödünç" almıştır. Çünkü Montesquieu, başyapıtı olan *De l'esprit des Lois*'yı (*Kanunların Ruhu*), her ülkenin pozitif yasalarının o ülkeye özgü "maddi" ve "manevi" koşullarla ilişkili olduğunu açıklamak amacıyla kaleme almıştır. Bu amacını, yapıtının hemen başında şöyle dile getirmektedir: *"Yasalar, ister siyasal yasaların yaptığı gibi yönetimi oluştursun, ister medeni yasaların yaptığı gibi yönetimi devam ettirsin, ya kurulmuş ya da kurulması istenilen yönetimin doğasına ve ilkesine bağlı olmalıdır. Bu yasalar, ülkenin fiziki yapısıyla; yani soğuk, sıcak ya da ılıman olan iklimiyle; toprağının niteliğiyle, konumuyla ve büyüklüğüyle; halklarının yaşam biçimiyle, yani çiftçi, avcı ya da çoban oluşlarıyla ilişkili olmalıdır; anayasasının tahammül edebileceği özgürlük derecesiyle; insanlarının dinleriyle, eğilimleriyle, zenginlikleriyle, sayılarıyla, ticaretleriyle, töreleriyle, davranışlarıyla bağlantılı olmalıdır. Nihayet, yasaların kendi aralarında da ilişkiler vardır; kökenleriyle, yasa yapıcının amacıyla, dayandıkları olaylar düzeniyle ilişki içindedirler. İşte yasaları, bütün bu noktaları göz önünde bulundurarak ele almak gerekir."* (*De l'esprit des lois*, Librairie Garnier Frères, Paris, 1927, I, III, s. 6-7).

[19] Rousseau, burada doğru ve bilge bir yönetim sayesinde "somut halk"ın "soyut halk"a içkin özelliklerle bezendirilmesinin, başka bir deyişle insanların yurttaşlara ve kalabalığın da (yurttaşlardan oluşmuş) "gerçek" halka dönüştürülmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu dönüştürme işleminde, yani yurttaşlar yaratmakta ya da kendi deyişiyle yurttaşlara iyi olmayı öğretmekte hangi yöntemlere başvurulacağını, [2,5] no'lu paragraftan itibaren ele alıp sergileyecektir.

[20] Rousseau, erdem sözcüğüne Montesquieu'nün ona kazandırdığı anlamı yüklemektedir. Çünkü Montesquieu, demokratik cumhuriyetin ya da kısaca demokrasinin ilkesi olarak saptadığı erdem sözcüğünden ne anlaşılması gerektiğini şöyle açıklamaktadır: *"Cumhuriyetteki erdem sözcüğü ile vatan sevgisini, yani eşitlik sevgisini kastediyorum. Bu erdem, ne ahlaki bir erdemdir ne de Hıristiyanca bir erdem; doğrudan doğruya siyasal erdemdir... Cumhuriyet yönetimindeki erdemi yasa ve vatan sevgisi diye tanımlamak mümkündür... [Erdem], her yurttaştan devleti için kişiliğinden fedakârlıkta bulunmasını ister."* (*De l'esprit des lois*, s. IX; IV, V, s. 34; V, XIX, s. 66).

[21] Rousseau, burada, Montesquieu'nün "liberalizm" anlayışını eleştirmektedir. Çünkü Montesquieu'ye göre, monarşi farklı bireysel ve özel çıkarların (iradelerin) rekabet içinde dile getirildiği, ama bu sayede de uyumun ve toplumsal iyiliğin sağlandığı bir sistemdir. Kendi deyişiyle, bu düzende, *"herkes kendi özel çıkarları doğrultusunda gittiğini sanırken, ortak yarara doğru yönelir."* (*De l'esprit des lois*, III, VII, s. 25). Oysa Rousseau'ya göre, genel iradenin basınıldığı ve özel iradelerin hüküm sürdüğü bir ortamda, gerçekleşen tek çıkar, topluma hükmeden yöneticilerin ya da tiranların çıkarıdır.

[22] Julius Gaius Cæsar (MÖ 100-44), Romalı ünlü komutan ve devlet adamıdır. MÖ 48'de iktidar mücadelesine giriştiği Pompeius'u yenilgiye uğrattıktan sonra, Roma'nın tek hâkimi konumuna ulaştı. Diktatörlük de olmak üzere çeşitli yetkileri üzerinde toplayan Cæsar, Senato'da, başını Brutus ile Cassius'un çektiği bir suikast sonucu öldürüldü.
Gnaeus Pompeius Magnus (MÖ 106-48), Romalı komutan ve devlet adamıdır. MÖ 60'ta kurulan Birinci Triumvira döneminde, Cæsar ve Crassus ile birlikte Roma'yı yönetti. Crassus'un ölümünden sonra iki komutan arasında patlak veren içsavaş, Pompeius'un kesin yenilgisiyle son buldu. Mısır'a kaçan Pompeius, Cæsar'ın hışmından korkan kral Ptolemaios'un adamları tarafından öldürüldü.

[23] Rousseau'nun, yurttaşlık erdemini Sokrates'in bilgelik erdemine yeğlediği Marcus Porcius Cato (MÖ 95-46), kişisel iktidar peşinde koşanlara, özellikle de Cæsar'a karşı Roma Cumhuriyeti'ni korumaya çalışan *Optimates* sınıfının (tutucu Senato aristokrasisinin) önderidir. *Quaestor* (konsül yardımcısı) görevinde de bulunmuş olan Cato, Cæsar'a karşı daha ılımlı bulduğu Pompeius'un yanında yer aldı. Pompeius'un MÖ 48'de Tesalya'daki bozgunundan sonra Kuzey Afrika'daki Utica kalesine kapandı. Cumhuriyetçilerin Thapsos'ta uğradığı kesin yenilginin ardından, yandaşlarının kaleden ayrılmasını sağlayıp intihar etti.

[24] Porcia yasası (*Porcia lex*): Tarihsel olarak ne zaman ve kim tarafından konulduğu kesinlikle saptanamayan, ama genellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında tribunus görevinde bulunan Porcius tarafından önerilip kabul edildiği varsayılan Roma yasası.

[25] Rousseau, bir başka yapıtında yurttaş, yani vatansever yetiştirmeye yönelik bu kamusal eğitim hakkında şu görüşlere yer verir: *"Eğitim, ruhlara öyle bir ulusal biçim vermeli ve insanların kanıları ile beğenilerini öylesine yönlendirmelidir ki, herkes sevgiyle, tutkuyla, zorunlulukla vatansever olsun. Bir çocuk gözlerini açtığı anda vatanı görmeli ve ölümüne dek başka bir şey görmemelidir. Her gerçek cumhuriyetçi, annesinin sütüyle birlikte vatan sevgisini, yani yasalar ile özgürlük sevgisini de emer. Bu sevgi, tüm varlığını oluşturur; yalnızca vatanı görür, yalnızca vatan için yaşar; tek başına olduğu anda bir hiçtir artık; vatanı olmadığı zaman ise, kendisi de yoktur artık; eğer ölü değilse, ölüden de beterdir."* (*Considérations sur le gouvernement de Pologne*, Classiques Garnier, Paris, 1954, IV, s. 352).

[26] Rousseau'nun burada özel mülkiyeti en kutsal yurttaş hakkı olarak tanımlaması ile aynı yıl yazdığı (ve *2. Söylev* olarak da bilinen) *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*'daki özel mülkiyete ilişkin değerlendirmeleri arasında ciddi bir tutarsızlığın bulunduğu söylenebilir. Çünkü Rousseau, bu *Söylev*'inde, mülkiyetin eşitsizliği yarattığını söylememekle birlikte, mülkiyet kurumunun belirmesinin ardından eşitsizliğin arttığını, büyük kötülüklerin ortaya çıktığını ve insanlığın zenginlik-yoksulluk ayrımınca körüklenen bir savaş ortamı içine girdiğini yazar: *"Bir toprak par-*

çasının etrafını çitle çevirip 'Bu bana aittir.' diyebilen ve buna inanacak tadar saf insanlar bulan ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine 'Bu sahtekâra kulak vermekten sakınınız! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz.' diye haykıracak olan adam, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu." (s. 205).

Emile'de *"Önyargılı bir insan olmaktansa, çelişkili bir insan olmayı yeğlerim."* (II, s. 84) diyen Rousseau'nun, bu iki metinde karşıt değerlendirmelerde bulunarak böylesine büyük bir çelişki içine düşmekten kaçınmadığım mı kabul etmek gerekir? Kanımca hayır. Çünkü Rousseau, mülkiyet sorunsalını her iki yapıtında farklı bir ortam içine yerleştirerek ele almaktadır. Daha açıkçası, *Söylev*'de doğa durumunun son sınırındaki mülkiyetten, *Ekonomi Politik*'te ise uygar toplumdaki mülkiyetten söz etmektedir. Evet, mülkiyet Rousseau için bir "kötülük"tür, ama kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda *Söylev*'den yapılan alıntı şöyle devam eder: *"Fakat öyle görünüyor ki, o zaman her şey, o güne kadar olduğu gibi sürüp gidemeyeceği noktaya artık gelmişti; çünkü mülkiyet düşüncesi, ancak birbiri ardı sıra doğmuş daha önceki birçok düşünceye dayandığından, insan aklında birdenbire oluşuvermedi. Doğa durumunun bu en son sınırına varmadan önce, hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarıp çoğaltmak gerekmişti."* (s. 205).

Rousseau, "ilerlemeye", "gelişmeye" olumlu bir anlam yüklemez; ama gelişmenin başlamasıyla birlikte bunun zorunlu olarak sürdüğünü de kabul eder. İşte özel mülkiyet, gelişmenin belli bir evresinde ortaya çıkar; ardından, mülkiyetin de etkisiyle yine gelişmenin bir evresi anlamında uygar (siyasal) toplum oluşur. *"Doğa, geriye doğru gitmez; masumluk ve eşitlik çağlarından bir kez uzaklaşılınca, artık o günlere geri dönülemez."* (*Rousseau juge de Jean-Jacques*'tan aktaran Ernst Cassirer, *La philosophie des Lumières*, Fayard, Paris, 1986, s. 348) diyen Rousseau'ya göre, mülkiyetin var olmadığı doğa durumunun yeniden canlandırılması mümkün değildir. İnsanlık artık toplum durumundadır ve o güne dek ortaya çıkmış olan insanlığın "edinimleri", "kazanımları" (ki mülkiyet de bunlardan biridir) yok edilemez; çünkü geriye dönülemez.

Demek ki özel mülkiyet, kendi başına mutlak bir iyilik olmayan uygar toplumun temelidir; yani mülkiyet kurumunun ortaya çıkışı, insanları siyasal toplumu oluşturmaya yönlendirmiştir. Toplum, daha önceki edinimleri birer hak olarak devam ettirdiğine göre, özel mülkiyet de bir toplumsal hak, bir yurttaşlık hakkı niteliği kazanır. Zaten toplum, kişisel çıkarlarını düşünen insanlar tarafından kurulduğundan, mülkiyet hakkının tanınıp korunması da insanların topluma bağlanmasının bir güvencesini oluşturur. Bu noktada Rousseau'nun, mülkiyet hakkını "kutsal" olarak nitelendirmesinin yeni bir

sorun yarattığı düşünülebilir. Fakat bu kutsallık tanımlaması, Rousseau'nun mülkiyet anlayışına (John Locke'unkinden farklı olarak) doğallık ve dokunulmazlık özelliği getirmemektedir. Çünkü Rousseau'ya göre, toplumun doğru işlemesi için çıkar ile adaletin uyum içine sokulması, yani bireysel hak ve özgürlüklerin genel iradenin işaret ettiği ortak iyiliğe aykırı düşmemesinin sağlanması gerekir. Bu nedenle Rousseau, görüleceği üzere, özel mülkiyet hakkının çerçevesinin devlet tarafından çizildiğini ve bu hakkın kullanımına ilişkin kuralların yine devlet tarafından belirlendiğini belirtir. Kısacası, özel mülkiyet, Rousseau'da, siyasal toplum (devlet) tarafından yaratılan bir haktır ve genel iradeye uygun olarak kullanılmak zorundadır.

[27] Samuel Pufendorf (1632-1694), doğal hukuk düşüncesinin savunucularından Alman tarihçi ve hukukçudur. En önemli yapıtı 1672 tarihli *De Iure Naturae et Gentium Libri Octo (Doğal Hukuk ve Uluslar Üzerine Sekiz Kitap)* olan Pufendorf, köleliğin doğallığı savına karşı çıkıp bireylerin insanlık onuru bakımından eşitlik ve özgürlük hakkına sahip olduklarını savunmuştur.

[28] Efsaneye göre Romulus, ikiz kardeşi Romus ile birlikte bir dişi kurt tarafından emzirilip beslenmiş, Roma kentini kurarken kardeşini öldürmüş ve Roma'nın ilk kralı olmuştur.

[29] Servius Sulpicius Galba (MÖ 3-MS 69), Romalı komutan ve imparatordur. İmparator Neron'un intihar etmesinin ardından, Senato tarafından resmen imparator kabul edilmiş, ama altı ay sonra öldürülmüştür.

[30] Rousseau, çeşitli yapıtlarında, kırsal yaşamı yüceltip kentler (özellikle de büyük kentler, başkentler) hakkında çok olumsuz yargılarda bulunmaktadır. Bunun bir örneği, "Ekler" bölümünde yer alan *Korsika İçin Anayasa* yapıtından seçilmiş bölümde görülebilir. Diğer yapıtlarından da birkaç örnek vermek gerekirse: *"Kentler, insan soyunun gayya kuyularıdır."* (*Emile*, I, s. 34). *"Bir devletin kanını emenler ve onu güçsüzleştirenler büyük kentlerdir."* (*Emile*, V, s. 305). *"Kentlerin surları, köy evlerinin yıkıntılarından oluşur. Başkentte ne zaman bir sarayın yükseldiğini görsem, tüm ülkenin yıkıntıya çevrildiğini görür gibi olurum."* (*Du contrat social*, III, XIII). *"İnsanların kentlerde birbirlerini yemelerini görmektense, tarlalarda otlamalarını görmeyi yeğlerim."* (*Dernière réponse à de Bordes*'tan aktaran Vargas, "Economie de Rousseau", *Economie politique*, PUF, Paris, s. 71).

[31] Türkçede "Büyük İskender" diye bilinen III. Aleksandros (MÖ 356-323), Makedonya kralıdır ve Yunanistan'dan Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuş büyük bir komutandır.

[32] Gaius Marius (MÖ 157-86), yedi kez konsüllük yapan Romalı komutan ve siyaset adamıdır. Roma'ya karşı bağımsızlık savaşına girişen Kuzey Afrika'daki Numidya kralı Jugurhta (MÖ 160-104) ile savaşmıştır. Roma tarihinde Jugurtha Savaşları diye bilinen bu savaşların sonunda, Jugurtha tuzağa düşürülerek yakalanmış ve idam edilmiştir. Marius, Rousseau'nun da belirttiği gibi, Jugurtha'ya karşı savaşında, asker yetersizliğine çözüm bulmak

amacıyla, o güne dek geçerli olan yalnız mülk sahibi Romalıların asker olması kuralını çiğnemiştir.

[33] Rousseau'nun sözünü ettiği bu sosyal anlaşma, zengin ile yoksul arasında yapılan ve zenginin yoksulu kandırmasıyla yalnızca belli kişilerin çıkarına işleyecek bir siyasal toplumun kurulmasına yol açan "yalancı sözleşme"dir. Rousseau, bu "yalancı sözleşme" konusunu, diğer yapıtlarında da ele almaktadır. Örneğin, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*'da (s. 219), zenginlerin *"zayıfları baskıya karşı güven altına almak, gözü doymaz kimseleri doyurmak, herkese kendisine ait olanın tasarrufunu sağlamak için birleşelim"* gibisinden cafcaflı sözlerle yoksulları kandırıp boyunduruk altına aldıklarını yazar. *Du contrat social*'de ise, bu sözleşmenin altında, zenginler ya da güçlüler bakımından şu anlayışın yattığını belirtir: *"Seninle öyle bir sözleşme yapıyorum ki, hep benim iyiliğime ve senin zararına olacak; keyfim istediği sürece ben uyacağım, yine keyfim istediği sürece sen uyacaksın ona."* (I, IV, s. 242).

[34] Jean Chardin (1643-1713), Ortadoğu ile Hindistan'a yolculuklar yapmış ve bu yolculuklarını çeşitli yapıtlarında anlatmış olan Fransız gezgindir.

[35] Darius (ya da I. Dareios) (MÖ 550-486), Pers kralıdır. Birkaç kez Yunan yarımadasını ele geçirme girişiminde bulunmuş, fakat sonunda ordularının MÖ 490'da Marathon'da Atinalılar tarafından yenilgiye uğratılması nedeniyle başarılı olamamıştır.

Herodotos, MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Halikarnassoslu Yunan tarihçidir. MÖ 490-449 yılları arasındaki Yunan-Pers Savaşları'nı anlatan ve İlkçağın ilk tarih kitabı olan *Historiai*'nin (*Herodot Tarihi*) yazarıdır.

[36] Rousseau'ya göre, zenginlerin mutlu olabilmeleri ya da daha doğrusu yalancı bir mutluluk duygusuna kapılabilmeleri, karşılarında yoksullar görmelerine ve kendilerini yoksullarla kıyaslamalarına bağlıdır: *"Büyük yığınlar karanlık ve sefalet içinde sürünürken bir avuç güçlü ve zengin insan büyüklüğün ve servetin doruklarında bulunuyorsa, güçlüler ile zenginler, sahip oldukları şeylerin değerini, ancak yoksul yığınlar bunlardan yoksun oldukları ölçüde bilirler; güçlüler ile zenginlerin durumunda bir değişiklik olmaksızın halk yoksulluktan kurtulursa, artık onlar mutlu olamazlar."* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, s. 231).

EKLER

Korsika İçin Anayasa (1760-1769)

(Seçilmiş Bölüm)

(...)

Bir ülkede kentler, ticaret ve zanaatların icra edildiği yerler oldukları ölçüde yararlı, ancak bizim benimsediğimiz sistem için zararlıdırlar. Kentlerin nüfusu tarımcı *[cultivateur]* veya aylaktır.* Oysa tarım her zaman en iyi biçimde tarlada bizzat çalışanlar *[colons]* tarafından yapılır ve bugüne dek Korsika'nın başına bela olan bütün kötülükler aylaklıktan gelmiştir. Kentlilerin aptalca kibiri çiftçiyi aşağılamak ve usandırmaktan başka şeye yaramaz. Bunlar kendilerini tembelliğin rehavetine ve uyandırdığı tutkulara bırakarak, sefahate dalar ve bu arzularını tatmin etmek için kendilerini satarlar; çıkar hesapları bunları köleleştirir, tembellik de sürekli endişede tutar; ya köledirler ya isyancı, asla özgür olamazlar. Bu farklar şimdiki savaş boyunca ve ulus zincirlerini kırdığından beri hep kendini

* Topraklarını başkalarına işletip kentte aylak duran "tarımcılar" (*cultivateurs*) söz konusu olsa gerek. *Colon, culture, cultivateur* sözcüklerinin hepsi aynı Latince kökten gelir: *colere*, yetiştirmek, geliştirmek, özen göstermek, bakıp büyütmek vb.

hissettirmiştir. Devrimi yapan, *pièv*elerinizin* gücü ve gürbüzlüğü, koruyup sürdüren de yine onların sıkı durmalarıdır; hiçbir aksiliğin deviremediği o sarsılmaz cesaretiniz de onlardan gelir. Paranın kulu kölesi olmuş insanlarla dolu kentler, Cenovalıların onlar hesabına pek akıllıca nemalandırmayı bildikleri birkaç küçük ayrıcalığı korumak için uluslarını satmışlardır** ve alçaklıklarından dolayı hak ettikleri cezayı görmekle birlikte, hâlâ Tiranlığın yuvaları olmayı sürdürmekteyken, Korsika halkı bütün ihtişamıyla kanı pahasına kazandığı özgürlüğün tadını çıkarmaktadır.

Tarımcı bir halk kentlerdeki yaşama asla imrenerek bakmamalı ve oralarda yaşayan tembellerin kaderini kıskanmamalıdır; dolayısıyla, nüfusun bütününe ve ulusun özgürlüğüne zararlı olacak çıkarlar tanınarak, kentlerde yaşamak özendirilmemelidir. Bir çiftçinin doğuştan hiç kimseden aşağı olmaması, kendi üstünde sadece yasaları ve yöneticileri görmesi ve bilgisi ile dürüstlüğü sayesinde hak etmişse kendisinin de yönetici olabilmesi gerektir. Tek sözcükle, kentlerin ve kentlilerin, feodal arpalıklar *[fiefs]* ve bunların sahipleri gibi, hiçbir ayrıcalıkları olmaması gerekir. Bütün ada aynı haklardan yararlanmalı, aynı yükümlülükleri taşımalı ve hiçbir ayrım gözetilmeksizin ülkenin dilinde *terra di commune* denilen yer olmalıdır.

Kentler zararlıdır dedik, ama başkentler daha da zararlıdır. Başkent öyle bir gayya kuyusudur ki içine dalan ulus hemen hemen bütünüyle örf ve âdetlerini, yasalarını, cesaretini ve özgürlüğünü kaybeder. Büyük kentlerin, çok ürün tükettikleri için, tarımın gelişmesine yararlı oldukla-

---

* Belde birlikleri (*regroupements de communes*).

** XIV. yüzyıldan beri Cenova cumhuriyetinin bir tür sömürgesi olan Korsika, 1755'te başlayan bir ayaklanma sonucu 1768'de Fransa'ya bağlanmıştır. Kentlilerin bu savaştaki tutumları, doğal olarak Cenova'dan yana olmuştur.

rı sanılır; oysa, gerek çiftçiye cazip gelen daha iyi bir iş bulma arzusu, gerek eksileni hep kırsal kesimden tamamlanan kentli sınıfın doğal olarak azalması sonucu, kentler üründen daha çok üretici [cultivateur] tüketirler. Başkentlerin yakın çevreleri canlılık görüntüsü verir, ama uzaklaşıldıkça ıssızlık artar. Başkentten ulusun altını oyan ve sonunda onu mahveden sürekli bir veba yayılır.

(...)

Polonya Hükümeti Üzerine Düşünceler (1771)

(Seçilmiş Bölüm)

(...)

Tarımı ve yararlı zanaatları özendirin, ama tarımcıları zengin ederek değil, zira böylelikle ancak onları uğraşlarını bırakmaya teşvik etmiş olursunuz; işlerini onurlu ve zevkli kılarak [yapın bunu]. Temel ihtiyaç maddeleri için üretim evleri [*manufactures*] kurun; hiç durmadan ekinlerinizi ve adamlarınızı çoğaltın ve gerisini hiç merak etmeyin. Toprağınızdan alacağınız ve birçok tekel nedeniyle Avrupa'nın öteki ülkelerinde eksikliği duyulacak olan ürün fazlası, mutlaka size ihtiyacınızdan fazla gelir getirecektir. Bu gerekli ve garantili gelirden öte, daha fazlasına sahip olmak istediğiniz sürece yoksul, fakat bundan vazgeçer geçmez zengin olacaksınız. Ekonomik sisteminize hâkim olmasını istediğim zihniyet budur işte. Dış ülkelere fazla aklınızı takmamak, ticareti fazla umursamamak, fakat kendi ülkenizde ürünleri ve tüketicileri mümkün olduğu kadar çoğaltmak. Özgür ve adil bir yönetimin şaşmaz ve doğal sonucu, ülkenin nüfusudur. Demek ki yönetimi-

nizi ne kadar yetkinleştirirseniz, farkına bile varmadan halkınızı da o kadar artırmış olacaksınız. Böylece ülkenizde ne dilenciler ne de milyonerler olacaktır. Lüks ile sefalet birlikte yavaş yavaş ortadan kalkacak, zenginliğin verdiği gayrı ciddi ve gereksiz zevklerden ve sefaletten türeyen kötü huy ve alışkanlıklardan kurtulan yurttaşlar da tüm özen ve övünçlerini vatana hizmette gösterecek, mutluluklarını ödevlerinde bulacaklardır.

Ben her zaman insanların keselerinden çok kollarının [kol güçlerinin] vergilendirilmesinden yanayım. Yollar, köprüler, kamu binaları, hükümdarın *[Prince]* ve devletin hizmetleri para karşılığında değil, angarya yöntemiyle yapılmalıdır. Bu tür vergi aslında en az ezici ve özellikle suistimale en az elverişli olandır; zira para ödeyenin elinden çıkınca ortadan kaybolur, ama insanların hangi işte kullanıldıkları herkesçe görülür ve çalışanlara boşu boşuna aşırı yük de yüklenemez. Lüksün, ticaretin ve sanatların hüküm sürdüğü yerde bu yöntemin uygulanamayacağını biliyorum; fakat dürüst, saf ve sade bir halk için bundan kolay bir şey ve bu halkı o halde tutmak için daha yararlı bir yol da yoktur; bu da [söz konusu yöntemi] tercih için ek bir nedendir.

(...)

Diderot: *Ansiklopedi*'deki *Doğal Hukuk* Maddesi

(Seçilmiş Bölüm)

(...)

6. Fakat haklı ile haksızın ne olduğuna karar verme yetkisini bireyden alacak olursak, bu büyük sorunu nereye taşıyacağız? Nereye mi? İnsan soyunun önüne tabii; bu konuda karar vermek yalnız onun hakkıdır, zira herkesin iyiliği onun biricik tutkusudur. Özel iradeler şüpheye açıktır, iyi ya da kötü olabilirler, ama genel irade her zaman iyidir; insanları hiçbir zaman aldatmamıştır, hiçbir zaman da aldatmayacaktır. Eğer hayvanlar aşağı yukarı bizimkine denk bir gelişim düzeyinde olsalardı, onlarla aramızda güvenilir iletişim yol ve araçları bulunsaydı, kendi duygu ve düşüncelerini bize açıkça iletebilseler ve bizimkileri de aynı açıklıkla bilebilselerdi, kısacası bir genel kurulda oy kullanabilselerdi onları oraya çağırmak gerekirdi; böylece doğal hukuk davası da *insanlığın* önünde değil *hayvanlığın* önünde savunulmuş olabilirdi. Fakat hayvanlar bizden değişmez ve ebedi duvarlarla ayrılmıştır; ve burada, insan

türüne özgü olan, onun haysiyetinden türeyen ve bu haysiyeti oluşturan bir bilgi ve fikir düzeyi söz konusudur.

7. Birey nereye kadar insan, yurttaş, uyruk, baba, çocuk olması gerektiğini ve ne zaman yaşamasının veya ölmesinin uygun olacağını öğrenmek için genel iradeye başvurmalıdır. Bütün ödevlerin sınırlarını saptamak genel iradenin işidir. Sizin, bütün insan türü tarafından [size verilmesine] karşı çıkılmayan her şeye, en kutsal anlamıyla *doğal hakkınız* vardır. Düşüncelerinizin ve arzularınızın mahiyeti hakkında sizi aydınlatacak olan genel iradedir. Düşüneceğiniz, tasarlayacağınız her şey, genel ve ortak yarara uygunsa iyi, büyük, yüksek, yüce olacaktır. Türünüzün, hem kendinize hem de türdeşlerinize mutluluk getirmek için bütün türdeşlerinizden ısrarla istediğiniz nitelikten başka temel niteliği yoktur. Sizin onların tümüne, onların tümünün de size bu uygunluğudur ki, ne zaman türünüzden çıkacağınızı ve ne zaman orada kalacağınızı belirleyecektir. Bu yüzden, [söz konusu uygunluğu] asla gözden kaçırmayın, yoksa iyilik, adalet, insanlık, erdem kavramlarının zihninizde sallanmaya, tökezlemeye başladığını görürsünüz. Sık sık içinizden şöyle deyin: "Ben insanım; tüm insanlığın haklarından başka, gerçekten elimden alınamayacak *doğal haklarım* yoktur."

8. Ama diyeceksiniz, bu genel iradenin konağı nerede; ona nerede danışabilirim?... Bütün uygar ulusların yazılı hukuklarının dayandığı ilkelerde; vahşi ve barbar kavimlerin toplumsal eylemlerinde; insan soyunun düşmanlarının kendi aralarındaki dile dökülmemiş anlaşma ve uzlaşmalarda, hatta infial ve hınç duygularında, doğanın sanki mevcut olmayan toplumsal yasaların ve kamusal ceza sisteminin yerini tutmak üzere hayvanlara varıncaya dek bahşetmiş olduğu bu iki tutkuda.

9. Demek ki yukarıda söylenenler üzerinde dikkatle düşünürseniz, şu hususların doğruluğuna ikna olursunuz: 1° Sadece kendi özel iradesini dinleyen kişi, insan soyu-

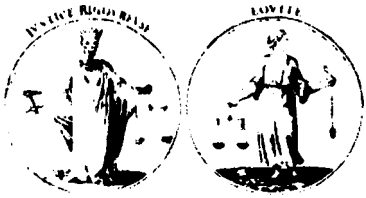
nun düşmanıdır; 2° Genel irade her bireyde, tutkuları susturmak suretiyle insanın türdeşinden ne isteyebileceği ve türdeşinin de ondan ne istemeye hakkı olduğu konusunda usyürüten anlama yetisinin saf bir edimi veya işlemidir; 3° Türün bu genel iradesinin ve ortak isteklerin böyle göz önüne alınması, aynı toplum içinde bir özel kişinin diğer bir özel kişiyle ilgili, bir özel kişinin üyesi olduğu topluma karşı ve üyesi olduğu toplumun öteki toplumlara karşı tutum ve davranışlarının ana kuralıdır; 4° Genel iradeye boyun eğmek bütün toplumları bir arada tutan bağdır, suçla kurulmuş olanlar da bunun dışında değildir. Heyhat! Erdem o kadar güzel bir şeydir ki, haydutlar bile inlerinin derinliklerinde onun bir suretine [imgesine] saygıda kusur etmezler! 5° Yasalar herkes için yapılmalıdır, bir kişi için değil; yoksa o bir kişi, o yalnız yaratık, beşinci paragrafta boğmuş olduğumuz [uluorta ahkâm kesen] öfkeli ukalaya benzerdi; 6° Biri genel, öteki özel bu iki iradeden genel olanı asla yanılmadığına göre, insan soyunun mutluluğu için yasama gücünün hangisine ait olması gerektiğini ve özel iradeleri genel iradenin hem yetkesini hem yanılmazlığını kendinde birleştiren ulu canlara [insanlığın] ne büyük saygı borçlu olduğunu görmek zor değildir; 7° Türler kavramının sürekli bir akış içinde olduğu varsayılsa bile, *doğal hukukun* mahiyeti değişmezdi; çünkü o, daima genel iradeyle ve bütün türün ortak arzusuyla ilişkili olurdu; 8° Sonuç için sebep neyse adalet için hakseverlik *[équité]* de odur ya da adalet beyan ve ilan edilmiş hakseverlikten başka bir şey olamaz; 9° Ve nihayet, kafasını çalıştıran için bütün bu sonuçlar apaçık gerçeklerdir; kafasını çalıştırmak istemeyen ise, böylelikle insan niteliğinden feragat etmiş olacağından, doğasından sapmış ve yozlaşmış bir yaratık muamelesi görmelidir.

İMGE kitabevi

Cesare Beccaria

Suçlar ve Cezalar Hakkında

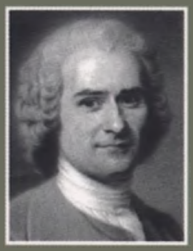
İtalyanca Aslından Çeviren: Sami Selçuk

Aydınlanma Kitaplığı

Beccaria şunları söylüyor: "Bir cezanın, bir ya da birden çok kişi tarafından bir yurttaşa karşı uygulanan kaba bir güç, şiddet olmaması ve sayılmaması için, her şeyden önce kesinlikle herkese açık, çabuk, kaçınılmaz, belli koşullarda olabilir yaptırımların en ılımlısı ve en azı, suçların ağırlığıyla orantılı ve yasalar tarafından belirlenmiş bulunması zorunludur."

Türk hukukçusu, Beccaria'mn "Suçlar ve Cezalar Hakkında" adlı anıt yapıtını her zaman kolayca ulaşabileceği bir yerde, hatta elinin altında bulundurmalıdır. Tıpkı bir sözlük gibi, bir ceza yasası gibi. Çünkü, bu yapıt, ceza yasalarının bir ilkeler sözlüğüdür. Hem de vazgeçilmez bir sözlüğü. O açıdan, tarihin dışına düşmüş Türk hukuk uygulamasının çağını yakalayabilmesi için bu kitabı okumak yetmez. Türk hukukçusu onun içine girmeli, gerçekleri oradan görmeli ve uzun uzun düşünmelidir. Kim ki bunu yapar, ceza hukukuyla buluştuğunu değil, onu yeniden keşfettiğini görür.

Jean-Jacques Rousseau

Ekonomi Politik

Aydınlanmanın en çarpıcı kişiliklerinden Jean Jacques Rousseau'nun bilim ve sanatları yüceltmek ve yaymak için yayımlanan "Encyclopedie"ye -müzikle ilgili teknik maddeler dışında- tek katkısı olan *Ekonomi Politik,* Rousseau'nun büyük eseri *Toplum Sözleşmesi*'ndeki fikirlerini işlediği ilk metindir.

Bilim ve sanatların insanı yozlaştırdığını, kentlerin kötülük yuvası olduğunu, vahşiliğin uygarlıktan üstün olduğunu savunan Rousseau burada, genel irade, onun somutlaşması olan devlet, devletin işlemesi için gereken erdem, erdemin hâkim kılınması için gereken eğitim gibi, iyi bir toplum yönetiminin temel ilke ve kurumlarını tanımlamaya girişir. Ona göre, bu ve diğer bütün konularda hemen hemen bütün ödevler devlete düşer. Her şeyde "genel irade"yi hâkim kılmak esastır: Yasakoyucunun birinci görevi yasaları genel iradeye uydurmak, yöneticinin birinci görevi de yönetimi yasalara uydurmaktır.

Okur, bu kitapta, Büyük Fransız Devrimi'yle yürürlüğe konan ve bütün modern politik sistemlere temel olarak dünyanın ortak malı haline gelen fikirlerle birinci elden buluşmak fırsatını bulacaktır.